

deKanttekening

NOVEMBER 2021 | DEKANTTEKENING.NL | PRIJS €5,99

MAGAZINE

‘Nederland is toe aan een collectieve therapiesessie’

De antisemitisme-
beschuldiging: een handige
tool om moslims te bashen?

Een ander verhaal over
gastarbeid: ‘Je verlaat je
land niet voor de lol’

Inhoudsopgave

de Kanttekening MAGAZINE

COLOFON

November 2021
Jaargang 4 - nr. 47

UITGEVER
De Kanttekening B.V.

HOOFDREDACTEUR
Mehmet Cerit

EINDREDACTEUR
Arnout Maat

AAN DIT NUMMER WERKTEN MEE
Chris Aalberts, Tayfun Balcik,
Tineke Bennema, Vera Boonman,
Mercita Coronel, Thomas von der
Dunk, Jaswina Elahi, Piet Emmer,
Dave Ensberg-Kleijkers, Yarin Eski,
Gert Jan Geling, Anne-Rose Hermer,
Fitria Jelyta, Lody van de Kamp,
Ewout Klei, Süheyla Yalcin

CONTACT / INFORMATIE
010-2013740
info@dekanttekening.nl
www.dekanttekening.nl

Vrij. Moedig. Inclusief.

De uitgave van dit blad wordt
mede mogelijk gemaakt door:

Derman Projects B.V.

Onderzoek: Zwarte Piet-vrije intocht in zeker tientallen steden én dorpen

● SAMENLEVING

De antisemitisme-beschuldiging: een handige tool om moslims te bashen?

● SAMENLEVING

● SAMENLEVING

6 Onderzoek: Zwarte Piet-vrije intocht in zeker tientallen steden én dorpen

8 Dave Ensberg-Kleijkers - Racisme bestrijden? Begin bij institutioneel racisme

9 Lody van de Kamp - Mijn vorstin

10 De antisemitismebeschuldiging: een handige tool om moslims te bashen?

12 Chris Aalberts - Helaas voor Nida: de partij is inhoudelijk overbodig gebleken

13 Thomas von der Dunk - De ouderdom van de aarde dient ook op school niet onderhandelbaar zijn

14 Afro-Nederlanders bepleiten gratis wijziging slavenaam: 'Het is een recht'

17 Süheyla Yalcin - Ik leerde dat een essentiële handeling ontbreekt in mijn leven: spelen

18 Tineke Bennema - Open brief aan Piet Emmer: stop met die quasiwetenschappelijke prietpraat

19 Antwoord van Piet Emmer

Kiza Magendane: 'Nederland is toe aan een collectieve therapiesessie'

● INTERVIEW

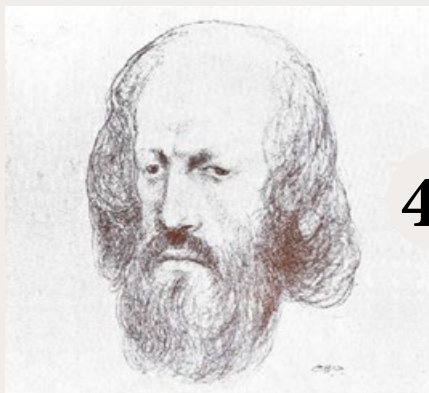
28

40

Een ander verhaal over gastarbeid: 'Je verlaat je land niet voor de lol'

● KUNST & CULTUUR

42

Wat de middeleeuwse filosoof Ghazali ons leert over de vragen van vandaag

● ZINGEVING

21 Marx was een racist. Tijd om hem
te cancelen?

● WERELD

24 Tien zwarte intellectuelen die je
moet kennen

● INTERVIEW

28 Kiza Magendane: 'Nederland is toe
aan een collectieve therapiesessie'

32 Van straat naar Stopera: BIJ1'er
Jazie Veldhuyzen strijdt voor
basale rechten

36 Tayfun Balcik - Eindelijk een
woning in Amsterdam

37 Jaswina Elahi - Wonen is
een mensenrecht, geen
marktproduct

38 Congolezen kijken in een
'mensen-zoo': romancier
Blaise Ndala schreef erover

● KUNST & CULTUUR

40 Een ander verhaal over
gastarbeid: 'Je verlaat je land
niet voor de lol'

● ZINGEVING

42 Wat de middeleeuwse filosoof
Ghazali ons leert over de
vragen van vandaag

● NIEUW IN NEDERLAND

44 Leren wortelen via inter-
cultureel koken: 'Integratie
werkt ook andersom'

46 Yarin Eski - Snuif maar
huiver: wij zijn de eerste echte
'original' narcostaat

47 Gert Jan Geling - Laten we een
criminele aanslag gewoon zien
als wat het is: terrorisme

In het kort.

UvA lanceert ‘dekolonisatie-toolkit’: ‘westerse rationaliteit’ niet meer heilig

Het diversiteitsteam van de Universiteit van Amsterdam heeft een ‘Decolonization Toolkit’ gelanceerd: een virtuele gereedschapskist voor studenten en medewerkers om zichzelf en de universiteit te ‘dekoloniseren’.

Met de toolkit wil het diversiteitsteam antwoord geven op alle vragen rondom ‘dekolonisatie’. ‘Westerse rationaliteit’ is wat betreft het diversiteitsteam niet langer de enige juiste manier van denken, meldt studentenkrant *Folia*.

In de toolkit wordt ook gesproken over ‘bondgenoten’. Volgens het diversiteitsteam is het niet de bedoeling om ‘bondgenoten’ tegen ‘vijanden’ te zetten, maar gaat het om solidariteit te bevorderen.

Studenten kunnen door middel van formele en informele strategieën hun docenten onder druk zetten om actieplannen op te stellen. Ze kunnen docenten tevens aanmoedigen om het lesmateriaal te verrijken met niet-westerse, niet-eurocentrische bronnen en auteurs.

Ook staat in de toolkit om het interieur van het klaslokaal te dekoloniseren. Nu zijn de klaslokalen vaak in rijen of in een U-vorm opgedeeld, waarbij de docent altijd vooraan staat. Die setting moet uitnodigender, veiliger en toegankelijker, aldus het diversiteitsteam. ●

EEN VAN DE GEBOUWEN VAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM IN DE BINNENSTAD (BEELD: WIKIMEDIA COMMONS / LIJCCOO)

BEELD: INSTAGRAM / TINKEBELL

‘Tinkebell en vriendin seksueel geïntimideerd door Griekse politie’

Vorige maand werd bekend dat de Nederlandse kunstenaar Tinkebell en twee vrienden op het Griekse eiland Lesbos urenlang vast werden gehouden nadat ze eten hadden gegeven aan migranten. Ze zijn daarbij onderworpen aan een ‘seksistisch’ onderzoek, waarbij de politie hen beval zich uit te kleden. Dit verklaarde Tinkebell op Instagram.

‘Met een busje zijn we meegenomen naar het politiebureau in Karatepe’, aldus Tinkebell. ‘Onder valse voorwendselen’: tegen hen werd gezegd dat ze wat formulieren moesten invullen en dat het ‘niet meer dan een uur’ zou duren. Maar ze werden uren vastgehouden, zonder eten en drinken. Een vriendin werd door een vrouwelijke agent gevraagd naar een aparte kamer te gaan en zich uit te kleden, zegt Tinkebell.

Omdat ze zich geïntimideerd voelde en bang was, heeft ze dat gedaan, aldus Tinkebell. ‘Ze moest knielen om te tonen dat ze niks in haar vagina had verstopt.’

Naakte fouillering en genitaal onderzoek is bij wet verboden als iemand niet officieel is gearresteerd en er geen aanklacht is. Het mag ook niet plaatsvinden zonder de aanwezigheid van een advocaat.

Toen Tinkebell aan de beurt was, weigerde zij tot driemaal toe dit te doen. ‘Ik zei: ‘Dit is illegaal’, en dat

er ook geen aanklacht was.’ Uiteindelijk werd Tinkebell met haar kleren aan gefouilleerd.

Volgens Tinkebell hoort dit allemaal bij de intimidatie van ‘mensen die mensen willen helpen’ op Lesbos. Bij Tinkebell en haar vriendin hoorde ook een man, maar die werd niet gevraagd om zich uit te kleden.

Tinkebell denkt dat ze veel langer hadden vastgezet als ze niet een berichtje naar haar vrienden had gestuurd - voordat haar telefoon in beslag werd genomen.

Van veel van de migranten waar ze contact mee hadden, is niks meer vernomen. Tinkebell: ‘Waar-schijnlijk zijn ze teruggeduwd (naar Turkije, red.)’.

Seksuele intimidatie en gewelddadige pushbacks door de Griekse politie komen steeds vaker voor. Onlangs verklaarde de Koerdische schrijfster Meral Simsek aan *de Kanttekening* dat ze is aangerand en naakt gefouilleerd door de Griekse politie. ●

De NCTV kweekt zelf de mensen die zij in de gaten moet houden

MEHMET CERIT

Hoofdreducteur / Directeur.

Dat het gemeentelijke spionageschandaal het overheidsvertrouwen van veel moslims schaadt, behoeft weinig betoog. Het rechtsstatelijk gevoel van moslims in Nederland is ernstig aangetast, stelt de Haaglandse moskeekoepel SIORH. De Rotterdamse moskeekoepel SPIOR spreekt zelfs over 'staatsislamofobie'.

Meerdere moskeekoepels vroegen aan burgemeesters om zich uit te spreken. 'Eerlijk gezegd hadden wij verwacht dat burgemeesters zich als morele leiders en als hoofd veiligheid binnen de gemeenten zich niet met dit soort onrechtmatige en laakbare praktijken zouden inlaten', schreven zij.

Sommige burgemeesters ontkenen juist dat het onderzoek stiekem of onrechtmatig is gebeurd. Ook was radicalisering niet de insteek van het onderzoek, lieten sommige burgemeesters weten, maar bedoeld om het netwerk van moskeeën en betrokkenen overzichtelijk in kaart te brengen. Wat de burgemeesters echter niet beseffen, is dat dit soort goedpraterij meer schade aanricht. Laat staan dat het heling brengt.

Het ging om Rotterdam, Eindhoven, Zoetermeer en nog zeven andere gemeenten, maar de commotie heeft een landelijke weerslag gekregen. Niet in de laatste plaats omdat het onderzoek werd betaald door de Nationaal Coördinator Terrorisbestrijding en Veiligheid (NCTV).

'Moslims kunnen denken: 'Jij hebt mij geen aanzien gegeven, en dan geef ik jou ook geen aanzien', zegt imam Rafik Dahman in

Een schoolvoorbeeld van hoe je effectief een hele geloofsgemeenschap kunt criminaliseren

de Volkskrant. In diezelfde krant zegt een anonieme moslim: 'Ik hoor nu om me heen: als de overheid mij niet vertrouwt, dan houdt het op. En het wrange is: ik heb daar geen goed antwoord op.'

De NCTV vreesde in 2017 al dat de eventuele onthulling van de heimelijke praktijken, anti-overheids-sentimenten of radicalisering kan aanwakken. Dat klopt: de over-

heid presenteert met dit soort acties het wantrouwen op een gouden schaalte aan extremisten.

Extremisten zullen nu vooral tegen gewone moslims, vooral jongeren, zeggen: 'Zie je wel, deze niet-islamitische overheid vertrouwt ons niet, het Westen behandelt ons als tweederangsburgers en als de vijand.' Sommige moslims zullen daar, door dit schandaal,

weer een stukje ontvankelijker voor zijn geworden. En zo scheidt de NCTV zelf de mensen die zij uiteindelijk in de gaten moeten houden.

Dit schandaal is een schoolvoorbeeld van hoe je effectief een hele geloofsgemeenschap kunt criminaliseren en structureel verdacht maakt. En dit dan bovenop de toeslagenaffaire en het etnisch profileren, andere vormen van criminalisering waar veel biculturele burgers al last van hadden. Bovendien is het aannemelijk dat overheid hier zelf illegaal bezig geweest, en daarmee de wet heeft geschonden.

Volgens deskundigen mag je niet zomaar undercover onderzoek doen naar 'verdachte' organisaties en mensen. Binnen de rechtstaat mag alleen de AIVD dit onder strikte voorwaarden doen. Sterker nog: wie bepaalt hier nou wie verdachte is of niet?

Belangrijker is dat de grondwet is geschonden. Het gaat om artikel 1, het verbod op discriminatie, en om artikel 6, het recht op godsdienstvrijheid. Er wordt weer een uitzondering voor moslims gemaakt, en zij kunnen niet ongestoord hun godsdienst uitoefenen.

Reden genoeg dus voor het Openbaar Ministerie om zich in deze zaak vast te bijten, zou je zeggen. Maar tot nu horen we enkel een langgerekte en oorverdovende stilte. Als het de intentie van het OM is om het overheidsvertrouwen van moslims verder te schaden, dan valt te constateren dat het OM meters maakt.

Een land waarin niet-bevoegde instanties ongestraft een geloofsminderheid mogen bespieden, is het predicaat 'rechtsstaat' onwaardig. •

Onderzoek: Zwarte Piet-vrije intocht

OPTOCHT MET ROETVEEGPIETEN IN ROTTERDAM, DELFHAVEN IN 2016 (BEELD: WIKIMEDIA COMMONS / TIM DE HAAN)

Dat steeds meer plaatsen in Nederland geleidelijk afstand namen van Zwarte Piet was al bekend, maar de versnelling is ingezet. Niet alleen veel steden, maar ook veel dorpen stoppen compleet met Zwarte Piet bij de intocht – en lang niet alleen in de Randstad. Dit blijkt uit een rondgang door *de Kanttekening* langs Sinterklaascomités in het hele land.

● ARNOUW MAAT, EWOUT KLEI & TAYFUN BALCIK

Het ongemak was groot, toen in 2011 de nog onbekende activisten Jerry Afriyie en Quinsy Gario bij de nationale intocht in Dordrecht protesteerden in T-shirts met de opdruk 'Zwarte Piet is racisme'. Hilariteit was er ook, toen zij daarna werden gearresteerd. Maar de toon voor een ongekennd fel nationaal debat was gezet – en de twee kregen daarna de wind in de rug.

In 2014 vervingen Amsterdam en 'Sinterklaas-omroep' NTR

Zwarte Piet gedeeltelijk door roetveegpiet, en in respectievelijk 2016 en 2019 helemaal. De grote steden volgden deze 'Zwarte Piet-sterfhuisconstructie', evenals enkele middelgrote steden. Waar *EenVan-daag* in 2013 nog een grote pro-Zwarte Piet-meerderheid (83 procent) peilde, was dit in 2019 gedaald tot 71 procent.

En toen kwam 2020, het jaar waarin de Black Lives Matter-protesten aandacht vroegen voor achterstelling en onderdrukking van gekleurde mensen. Het draagvlak voor Zwarte Piet daalde ineens flink: naar 55 procent. 2002 was ook

het jaar van corona. De afwezigheid van fysieke intochten bleek een extra zetje voor veel plaatsen om met de trend mee te gaan en Zwarte Piet definitief in de ban te doen.

Dit gold voor sommige grote steden als Nijmegen, Groningen en Eindhoven, maar ook voor enkele middelgrote steden als Amersfoort, Zaanstad en Weesp. Ook in 2021 maakten grote en minder grote steden – zoals Alkmaar, Almelo en Den Helder – al ruim vóór de intocht van aankomende november bekend Zwarte Piet definitief te zullen uitzwaaien.

Maar hoe zit het met de rest van

Nederland? Inmiddels zijn veel Sinterklaascomités druk in de weer met de voorbereidingen voor eindelijk weer een fysieke Sinterklaas-intocht. *De Kanttekening* vroeg aan zo'n driehonderd Sinterklaascomités – in steden en dorpen waarvan ons nog niet bekend was of Zwarte Piet zou blijven – of zij zullen werken met Zwarte Pieten.

Mee met de trend

82 comités gaven antwoord. Daarvan zeggen 37 geen Zwarte Pieten meer te zullen inzetten. Van deze 37 geven 5 aan op zijn minst gedeeltelijk met grijze of bruine pieten te zullen werken. Bij 51 andere comités konden wij vinden dat zij vóór ons onderzoek al publiekelijk Zwarte Piet in de ban hadden gedaan.

Van in totaal (37+51=) 88 intochtcomités verwacht *de Kanttekening* dus dat zij geen enkele Zwarte Piet meer zullen laten aanmeren. Dat duidt op een fors verschil met de laatste fysieke intocht van 2019. Toen was het aantal comités dat aandurfde geheel zonder Zwarte Pieten te werken nog op twee handen te tellen.

Veel Zwarte Piet-loze Sinterklaascomités laten weten hun ogen open te houden. 'Wij merken dat in de maatschappij steeds meer een verschuiving plaatsvindt naar de roetveegpiet', aldus het comité in Hardinxveld (Zuid-Holland).

Het comité in Roelofarendsveen (Zuid-Holland): 'Kinderen maakt het niets uit en zien op tv ook roetveegpiet.' En in Oisterwijk (Noord-Brabant): 'Wij hebben de komende intocht roetveegpieten. Wij volgen daarmee de nationale trend.'

'Wij gaan 'roetvegen' na een hele lange traditie van Zwarte Pieten', zeg het comité in Grave (Noord-Brabant). 'Kinderen zien in de media nu niet meer anders dan roetvegen en gekleurde pieten. En mede door de onderbreking van afgelopen jaar is deze overbruggingsperiode nu juist het moment om te transformeren.'

Het comité in Berg en Dal (Gelderland) zegt zelfs ronduit: 'Wij

in zeker tientallen steden én dorpen

gaan mee met de tijd en zijn solidair met het huidige sentiment over #blacklivesmatters.’

Opvallend: veel Zwarte Piet-loze comités komen niet uit de Randstad en de universiteitssteden daarbuiten. Ook dorpen als Borne (Overijssel), Chaam (Noord-Brabant) en Wormer (Noord-Holland) doen niet meer aan Zwarte Piet.

Geen Randstad dingetje

Zwarte Piet bestaat sinds 1850, toen het boekje *Sint Nikolaas en zijn knecht* verscheen, geschreven door de Amsterdamse onderwijzer Jan Schenkma en waarin Sinterklaas werd geholpen door een zwarte knecht. Dik 150 jaar lang hielp Zwarte Piet Sinterklaas mee tijdens de intochten in het hele land. Maar zijn definitieve uittocht, in 2011 ingezet op die ene demonstratie in Dordrecht, nadert steeds sneller.

Activisten reageren opgetogen op het onderzoek door *De Kanttekening*. ‘Zwarte Piet is een racistische karikatuur. We willen heel

‘Wij willen heel Nederland Zwarte Pieten vrij hebben. Dus we zien dit als een goede ontwikkeling’

Nederland Zwarte Pieten-vrij hebben. Dus we zien dit als een goede ontwikkeling’, zegt Saida Derrazi van het Comité 21 maart.

Ook Jurjen van den Bergh van burgerbeweging De Goede Zaak spreekt van ‘goed nieuws’. ‘Ik vind het mooi om te horen dat de beweging om Zwarte Piet af te schaffen zich langzaam verspreidt over het hele land. Het laat zien dat het geen Randstad-dingetje is, wat ons wel eens is verweten.’

BIJ1-woordvoerder Charlie Helmijr zegt: ‘Elke stap richting het afschaffen van Zwarte Piet is goed. Tegelijkertijd moet Nederland erkennen dat racisme en kolonialisme nog steeds niet voorbij zijn, dat invloeden van toen nu nog steeds zichtbaar zijn.’

De strijd gaat dus door. Helmijr: ‘We vinden het belangrijk dat gemeenten met organisaties in gesprek gaan. Dit moet geen gesprek zijn om standpunten uit te

wisselen, maar het gesprek moet als doel hebben dat er verandering komt, dat Zwarte Piet uiteindelijk zal verdwijnen.’

Het is de vraag of er, net als in voorgaande jaren, weer demonstraties komen op plekken waar Zwarte Piet nog actief zal zijn. *De Kanttekening* heeft Kick Out Zwarte Piet, de organisatie van Jerry Afriyie, en Afriyie zelf om een reactie gevraagd, maar tevergeefs. Helmijr geeft aan dat BIJ1 landelijk zal meedoen aan demonstraties, maar dat lokale afdelingen mogelijk aan acties zullen meedoen.

Van den Bergh van De Goede Zaak zal campagnes blijven steunen: ‘We zijn deze campagnes tegen Zwarte Piet gaan ondersteunen met het idee dat dit een strijd van lange adem is, waarvoor heel veel gesprekken nodig zijn. We zetten elk jaar een paar stappen verder. Mensen zeggen tegen ons: ‘Eerst zagen we niet dat Zwarte Piet racistisch was. Nu zien we dat wel.’ Dat is vooruitgang, vind ik.’ ●

Hoe ging de *Kanttekening* te werk? We maakten een lijst van 362 voor de intocht verantwoordelijke Sinterklaas comités, Oranjecomités, carnaval-, ondernemers-, jeugd- en muziekverenigingen en gemeenten, waarvan 51 al in de media bekend hadden gemaakt dat zij waren afgestapt van Zwarte Piet. Van 16 instanties die wij hadden opgezocht was de naam wel bekend, maar waren er geen contactgegevens. Deze (16+51)=67 comités benaderden wij dan ook niet.

Dat betekent dat we alsnog in totaal zo’n driehonderd keer de vraag uitstuurden: ‘Zal uw organisatie bij de komende intocht met Zwarte Pieten werken? En waarom wel / niet?’

Ruim tweehonderd organisaties reageerden niet. Van de 82 organisaties die wel reageerden gaven er veel aan niet mee te willen werken, nog geen beslissing te

hebben gemaakt, de intocht niet meer te organiseren of niet te weten of de intocht wel of niet doorgaat vanwege corona. 10 organisaties gaven aan geheel of gedeeltelijk aan Zwarte Piet vast te houden.

Sommige inhoudelijke antwoorden hintten erop dat Zwarte Piet wel eens verleden tijd zou kunnen zijn. Maar deze waren alsnog niet duidelijk genoeg om vast te stellen of er geheel zal worden afgestapt van Zwarte Piet. Bijvoorbeeld als er werd gewezen naar een anti-Zwarte Piet-motie in de gemeenteraad, of dat er een ‘streven’ is om geen Zwarte Piet te hanteren. Dus vroegen we door. Als het daarna weliswaar leek of er van Zwarte Piet zal worden afgestapt, maar het desondanks nog niet duidelijk was, rekenden we het antwoord niet mee.

Vijf comités, in Elburg, Huizen, Nieuwegein-Vreeswijk, Reusel en Winsum, gaven aan overgestapt te

zijn op een bruine of grijze piet, eventueel naast roetveegpieten. Deze comités rekenen wij, uit voorzichtigheid, apart. Dit, omdat bruine en grijze pieten nog altijd egaal geschminkt zijn op een manier die velen doet denken aan donkere mensen, waardoor activisten aangeven dit alsnog een racistisch alternatief te vinden.

De 37 comités die aan ons aangaven Zwarte Piet in de ban te hebben gedaan bevinden zich in: Appingedam en Veendam (allebei hetzelfde comité), Baarn, Berg en Dal, Bladel, Borne, Bunnik, Capelle aan de IJssel, Chaam, Elburg, Geertruidenberg, Gilze, Gouda, Grave, Groenlo, Haaren, Hardinxveld-Giessendam, Heerenveen, Heusen, Huizen, IJsselstein, Nieuwegein-Vreeswijk, Nuenen, Oirschot, Oisterwijk, Reusel, Roelofarendsveen, Roermond, Schiedam, Soest, Sneek, Steenwijk, Tilburg, Uithoorn, Vught, Winsum, Wormer en Zeist.

De 51 comités die de afgelopen twee jaar in de media aangaven van Zwarte Piet te zijn afgestapt, al dan niet onder druk van de gemeente, bevinden zich in: Alkmaar, Bergen (NH.) en Heerhugowaard (alle drie hetzelfde comité), Almelo, Almere, Amersfoort, Amstelveen, Amsterdam, Apeldoorn, Arnhem, Assen, Bergen op Zoom, Berkelland, Den Bosch, Breda, Deventer, Dordrecht, Eindhoven, Emmeloord, Enkhuizen, Geldrop, Goirle, Gooise Meren, Groningen, Den Haag, Haarlem, Harderwijk, Heerde, Den Helder, Helmond, Hilversum, Hoorn, Houten, Leiden, Medemblik, Mierlo, Schijndel, Middelburg, Moerdijk, Nijmegen, Papendrecht, Raalte, Roosendaal, Rotterdam, Utrecht, Veenendaal, Venlo, Venray, Vlaardingen, Wageningen, Weesp, Zaanstad en Zutphen.

Het *Kanttekening*-onderzoek duurde van 11 tot 26 oktober.

**DAVE
ENSBERG-KLEJKERS**

Directeur Jantje Beton.
Bestuurskundige.
Auteur van het boek
'Bezielde beschaving:
alles behalve een
multicultureel drama'
(2017).

Racisme bestrijden? Begin bij institutioneel racisme

Ik was een jaar of negentien toen ik Rabin Baldewsingh voor het eerst ontmoette. de goedlachse wethouder van de gemeente Den Haag met een vlotte babbel. We stonden samen voor de televisiecamera van *Omroep West* in de Haagse wijk Moerwijk, waar ik voorzitter was van de Werkgroep Multicultureel Moerwijk.

Baldewsingh had in die dagen een stopwoordje: 'burgerschap'. In plaats van over 'integratie' van nieuwkomers in de Nederlandse samenleving te spreken, sprak hij over verantwoordelijk burgerschap van alle Nederlanders.

Hij stimuleerde dat onder meer met een fonds Burgerschap, een burgerschapsquiz, een burgerschapsbokaal en multiculturele ontmoetingsactiviteiten. Echter was het gebrek aan harde bestrijding van polarisatie, discriminatie en racisme onder Baldewsingh één van de zwakke punten van het Haagse burgerschapsbeleid. De focus lag op het stimuleren van verbinding, saamhorigheid en een actieve inzet van burgers in de Haagse maatschappij.

Om tot actief burgerschap te komen, moeten mensen zich veilig en geaccepteerd voelen. De overheid kan niet van burgers vragen actief bij te dragen aan de maat-

schappij zonder diezelfde burgers te beschermen tegen uitsluiting, discriminatie, racisme of polarisatie. En al helemaal niet als de overheid zelf degene is die burgers discrimineert of racistisch bejegt.

Niet voor niets zijn deze grondrechten vastgelegd in het eerste artikel van de grondwet. Onder wethouder Baldewsingh ging Den Haag hier te gemakkelijk aan voorbij. Mede daardoor kwam het fonds Burgerschap ook niet volledig uit de verf. Het is vervolgens ook schrijnend dat juist in deze stad in 2016 het antidiscriminatiebureau failliet ging. Ondanks de Wet gemeentelijke antidiscriminatievoorzieningen, die gemeenten verplicht om burgers de mogelijkheid te bieden ervaren discriminatie te melden bij zo'n bureau, lukte het de derde stad van het land dus niet om hun bureau overeind te houden. Verantwoordelijk wethouder op dat moment: Baldewsingh.

Inmiddels is Baldewsingh door het demissionaire kabinet benoemd tot de eerste Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme. Op 15 oktober is hij met deze uitdagende opdracht begonnen. Naast het volledig opzetten van het bureau rondom de coördinator, het maken van plannen en het scherpstellen van de exacte opdracht, zal hij al snel aan de slag

moeten met het identificeren van de belangrijkste vormen en oorzaken van discriminatie en racisme.

Bij de toeslagenaffaire was duidelijk sprake van institutioneel racisme. Het gezaghebbende College voor de Rechten van de Mens roept Baldewsingh dan ook op zich mede te richten op het bestrijden van deze vorm van racisme. Tot voor kort was Adriana van Dooyeweert voorzitter van dit college, en was zij onderdeel van de commissie die verantwoordelijk was voor de selectie en voordracht van Baldewsingh als coördinator. Het mag dan ook worden verwacht dat de oproep die haar college nog onder haar verantwoordelijkheid deed, ook onderdeel is geweest van de selectieprocedure. Oftewel: Baldewsingh heeft als opdracht meegerekregen om serieus werk te maken van het voorkomen en bestrijden van institutioneel racisme.

Hij kan dan meteen aan de bak bij de Koninklijke Marechaussee. Dit overheidsorgaan controleert mensen mede op basis van huidskleur. Dat vormt onderdeel van hun, verder vage en onduidelijke, risicoprofielen om mogelijke dadars van uiteenlopende, potentiële misdaden op te sporen. Deze vorm van 'etnisch profileren' is onlangs juridisch getoetst door de

rechter en recent oordeelde de rechtbank Den Haag dat dit etnisch profileren is toegestaan. Uiteenlopende mensenrechtenorganisaties zijn, begrijpelijk, woedend en tekenen hoger beroep aan tegen deze uitspraak.

Een extra opvallende uitspraak, omdat kort erna bestuursrechtters reflecteerden op hun eigen rol in de Toeslagenaffaire en tot de conclusie kwamen dat ze het belang van burgers in vergelijking met die van de overheid onvoldoende hebben laten meewegen in hun uitspraken. Deze vorm van zelfreflectie is prijzenswaardig, maar wordt ondermijnd door de ruimte die andere rechters bieden aan institutioneel racisme.

Ik wens Baldewsingh als nationaal coördinator veel succes toe in zijn nieuwe job en hoop van harte dat hij heeft geleerd van zijn eerdere ervaringen als 'burgerschaps-wethouder' in Den Haag. Een wezenlijk deel van onze samenleving heeft dagelijks last van discriminatie of racisme, waaronder door de overheid. Een betere, meer inclusieve samenleving begint niet alleen bij individuele burgers en de mate van hun actieve burgerschap. Het begint ook bij een overheid die dezelfde burgers beschermt tegen onrecht en uitsluiting, waaronder door eigen toedoen. •

LODDY VAN DE KAMP

Rabbin en publicist.

Mijn vorstin

Voor een bezoek van de koning of de koningin komt heel wat kijken. Daar kwam ik in 1986 achter. Onze nieuwe synagoge in het Haagse Bezuidenhout opende in dat jaar haar deuren. Voor de inwijding nodigden wij als Joodse Gemeente Hare Majesteit Koningin Beatrix uit. Eerst was er een kleine teleurstelling. We kregen te horen dat de koningin niet lang daarvoor al een andere synagoge in ons land heeft bezocht. Twee Joodse gebedshuizen in zo'n korte tijd, dat ging het niet worden.

Maar toen kwam een verlossend telefoontje.

'Rabbin Loddy van de Kamp, de koningin heeft aangegeven dat zij toch graag wil komen. Het paleis Huis den Bosch waar Hare Majesteit woont ligt nagenoeg tegenover de straat waar de synagoge is gevestigd. Dus komt zij niet als regerend vorstin maar gewoon als 'buurvrouw'.

Ik dacht dus aan een 'privébezoek', maar nee hoor. Enkele dagen later zaten we met een volledig team aan tafel. De adjudant van de vorstin, een hofdame, haar secretaris, de Koninklijke Marechaussee en de Rijksvoorlichtingsdienst.

Misschien ben ik nog iemand vergeten. Ieder deed zijn of haar zegje, en ik kreeg een stapel huiswerk. Er moest een draaiboek

Onze vorstin en nu haar zoon als opvolger vervullen hun taak met betrokkenheid en inhoudelijkheid. En dat mag iedereen weten

komen waarin het bezoek dat maximaal 55 minuten mocht duren van minuut tot minuut werd vastgelegd.

Een lijst van tien personen moest worden overlegd aan het secretariaat. Deze personen vervulden een rol binnen het Joodse leven van de gemeente of waren betrokken bij het ontwerp en de bouw van de synagoge. Met deze mensen wilde de koningin graag kennismaken. Wij moesten precies aangeven wie zij waren, wat hun taak of hun betrokkenheid was en over welke periode. En zo waren er nog meer zaken die geregeld moesten worden.

Ter gelegenheid van het plechtig moment van de inwijding van ons gebedshuis werd het nieuwe gebouw opgesierd met een expositie van de joodse kunstenaar Ralph Prins. Hij is de ontwerper van onder meer het bekende Nationaal

Monument Westerbork, de omhoog gebogen spoorrails.

Ralph Prins bleek in het bezit te zijn van een mapje met foto's die allemaal de geschiedenis van onze Haags Joodse gemeenschap aangingen. Van die foto's maakte hij schetsen, die hij voor deze gelegenheid graag voor de eerste keer wilde tonen bij de opening van het gebouw.

Het was nog maar een week te gaan tot het grote moment. Ik kreeg een telefoontje van het secretariaat van de koningin. Hare Majesteit wilde zich graag wat inlezen in de geschiedenis van Joods Den Haag en of ik 'een boek heb'.

En of! Uiteraard dacht ik meteen aan *Kehillo Kedousje Den Haag*, geschreven door mijn goede vriend en gemeentelid journalist Dick Houwaart. Voorop het boek prijkt een foto van Ies Zadoks, de man die het aandurfde om na de grote ver-

nietiging van de Haags Joodse gemeenschap de draad weer op te pakken, om zo het Jodendom in de residentie opnieuw leven in te blazen.

Op de grote dag zelf begeleid ik samen met mijn voorzitter, wijlen de heer Bram Baumgarten, de koningin naar haar plaats. Bij de schetsen van Ralph Prins staat zij even stil en wijst zij naar de eerste plaat in het rijtje: 'Dat is de heer Zadoks, de man die zoveel heeft gedaan voor Joods Den Haag, direct na de oorlog'.

Onze vraag is of koningin Beatrix hem heeft gekend. 'Nee' is het antwoord, 'maar deze heer staat vóór op het boek dat ik van u heb gekregen.'

Op dat moment besef ik dat het bezoek van de 'buurvrouw' van de overkant niet alleen maar een beleefdheidsbezoekje was. De koningin had zich wel degelijk heel goed voorbereid.

Dat blijkt ook nog eens tijdens de ontvangst van de tien uitverkoorden die aan haar mochten worden voorgesteld. Ze stelt meteen de vragen die van toepassing zijn op de betrokkenheid van de persoon.

Sinds die middag, nu alweer vijfendertig jaar geleden, is de monarchie voor mij niet alleen maar symboliek. Onze vorstin en nu haar zoon als opvolger vervullen hun taak met betrokkenheid en inhoudelijkheid. En dat mag iedereen weten. •

De antisemitismebeschuldiging: een

Niet alleen wordt antisemitisme als groter probleem gezien dan moslimhaat, ook worden moslims veel sneller van antisemitisme beschuldigd dan een witte man zoals Thierry Baudet. Dit gevoel hebben veel moslims. 'Kritiek op Israël is geen antisemitisme.'

● EWOUT KLEI

PRO-PALESTINADEMONSTRATIE IN ROTTERDAM, 2014 (BEELD: WIKIMEDIA COMMONS)

Nadat Baudet op Twitter het woord Holocaust tussen aanhalingstekens zette - volgens hemzelf omdat hij anderen citeerde die het woord in de mond namen -, twitterde het Amersfoortse GroenLinks-raadslid Youssef el Moussaoudi: 'Stel een imam zou dit soort bizarre, ranzige, stompzinige uitlatingen doen? Wat zou er dan volgens jullie gebeuren?' Dan zou er volgens hem een spodebdeb in de Tweede Kamer komen en zouden de voorpagina's van kranten er dagenlang vol mee staan.

El Messaoudi verwoordt een sentiment dat breed onder Nederlandse moslims en activisten leeft. Dit sentiment kwam ook naar boven toen schrijver Abdelkader Benali zich dit jaar terugtrok uit de 4 mei-lezing na ophef over een uitspraak uit 2006 over Amsterdamse Joden: 'Je voelt je als Marokkaan nauwelijks op je gemak. Het lijkt Israël wel. Heel irritant allemaal. Zoveel Joden, dat voelt gewoon gek aan'. Volgens Benali ging het hier om onschuldige dronkenmanspraat, om 'zwarte humor, ironie en meligheid, achteraf gezien misplaatst'.

Abdou Menebhi van de organi-

satie Stop Islamofobie rept over een dubbele maat. 'Abdelkader Benali is onterecht geboycot', stelt hij. 'Het is onbegrijpelijk dat (JA21-politicus, red.) Annabel Nanninga wel wegkwam met haar grove uitspraken over 4 mei (die zij jaren terug op Twitter deed en naar haar eigen zeggen niet serieus bedoeld zijn, red.), maar dat Benali vanwege uitspraken die hij vijftien jaar geleden had gemaakt keihard werd aangepakt.'

Simcha de Vries van de stichting Een Ander Joods Geluid vindt dat Benali een perfect voorbeeld is van hoe de antisemitismebeschuldiging door rechts Nederland is gepolitiseerd. 'De critici van Benali waren op zoek naar spijkers op laag water en toen kwamen ze bij een uitspraak uit 2006 uit, die vier jaar later werd geciteerd in een column. Dit is dus echt heel vergezocht.'

De kritiek op Farid Azarkan, die VVD-politica Dilan Yesilgöz bij haar mans naam 'Zegerius' noemt, zogenoemd om te benadrukken dat haar man Joods is, vindt hij ook vergezocht. 'Niemand zou er over zijn gevallen als een witte politicus dit zo had gezegd, maar nu Azarkan het doet is het opeens antisemitisch.'

Thierry Baudet heeft volgens De Vries juist lange tijd het voordeel

van de twijfel gekregen. Dat terwijl hij hetzelfde antisemitisch gedachtegoed propageert, aldus De Vries, als de daders van antisemitische aanslagen in Pittsburgh en San Diego. Neem de 'omvolkingstheorie', dat Europa doelbewust wordt overspoeld door moslims en mensen uit Afrika - waar Joden achter de schermen verantwoordelijk voor zouden zijn.

Aron Vrieler van het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI) begrijpt de ophef over Benali wel. 'Hij werd gevraagd om de 4 mei-lezing te houden, terwijl toen bleek dat sommigen eerder door hem gekwetst waren in hun Joodse afkomst. Dat was weliswaar onbedoeld van Benali, maar toch kan het op 4 mei bij sommigen de verkeerde gevoelens oproepen.'

Er was eerder dit jaar ook ophef over oud-GroenLinks-Kamerlid Tofik Dibi, die op Twitter ferme aanhangers van Israël in de Tweede Kamer de buikgriep toewenste. Toen een *Telegraaf*-journalist hier vervolgens kritische over tweette, vergeleek Dibi iedereen die boos reageerde met kakkerlakken. Volgens Vrieler was de ophef hierover terecht. 'Dibi is een ambtenaar bij de gemeente Amsterdam en heeft een voorbeeldfunctie. Dan wordt er

vanzelfsprekend anders gekeken naar wat je op Twitter gooit.'

Israëlkritiek en moslimhaat

Onderzoeker Ewoud Butter herkent de dubbele maat: 'Moslims worden in het debat eerder van antisemitisme beschuldigd. Geregeld ten onrechte, dan wordt het een middel om moslims monddood te maken'. Tegelijkertijd ontkent hij niet het bestaan van antisemitische ideeën onder moslims.

'Uit onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut in 2015 bleek dat moslimjongeren negatiever denken over Joden in Nederland dan christelijke en niet-gelovige jongeren. Een vervolgonderzoek later dat jaar liet zien dat zeker bij moslimjongeren incidenten tussen Israël en de Palestijnse gebieden een triggerfactor vormen. Over Joden en de Joodse religie bleken deze jongeren veelal neutraal of positief te denken, maar over zionisten voornamelijk negatief.'

Historicus Chris Quispel, tot zijn pensioen docent aan de Universiteit Leiden, vertelt dat 'islamitisch' antisemitisme vleugels kreeg na de oprichting van de staat Israël in 1948. 'Voor de opkomst van het zionisme en de stichting van de

handige tool om moslims te bashen?

staat Israël bestond er ook antisemitisme in de islamitische wereld, maar dit bereikte nooit dezelfde mate van kwaadaardigheid als in het christelijke Europa. Het interessante is ook dat het antisemitisme in de islamitische wereld na 1948 geïnjecteerd wordt met Europese antisemitische ideeën, zoals de beruchte *Protocollen van de Wijzen van Sion* (een complottheorie over een Joodse samenzwering om de wereldmacht te grijpen en het christelijke Europa te vernietigen, red.).

Volgens Menebhi van Stop Islamofobie komt 'islamitisch' antisemitisme vooral voor onder 'fanatieke islamisten'. Onder 'traditionele moslims' bestaan er wel vooroordelen over Joden, maar Joden en moslims hebben eeuwenlang vreedzaam met elkaar samengeleefd, zoals in Marokko, legt hij uit. 'In de Koran en de Hadith staan weliswaar teksten over Joden die je als antisemitisch kunt uitleggen, maar tegelijkertijd zijn Joden net als christenen 'mensen van het Boek' die door de islam worden getoleerd.'

Incidenten zijn volgens Menebhi vaak spontane reacties op het geweld van Israël tegen de Palestijnse bevolking. Wel vindt hij dat er onvoldoende onderscheid gemaakt wordt tussen de staat Israël en het Joodse volk, en dat er nog veel werk verricht moet worden om dit probleem te tackelen. Joodse instituties als het CIDI en het *Nieuw Israëlisch Weekblad* maken het de moslimgemeenschap echter niet makkelijker, door zich erg met de staat Israël en zijn beleid te identificeren, aldus Menebhi. 'Dit komt de dialoog niet ten goede.'

'De core business van het CIDI is om Israël te verdedigen', beaamt De Vries van Een Ander Joods Geluid. 'Er staat per slot van rekening ook 'Israël' in de naam (Centrum Informatie en Documentatie Israël, red.). Als je wilt betogen dat Israël de enige veilige plek is voor Joden, heb je dus een belang erbij vervolgens overall antisemitisme te zien om dat argument kracht bij te zetten.'

CIDI-medewerker Vrieler ziet dit anders. 'Onze organisatie houdt voorlichting over Israël en de bestrijding van antisemitisme uit elkaar. Het is niet terecht als onze kritiek op antisemitisme bij voorbaat wordt afgeschreven, omdat we toevallig ook een organisatie zijn die iets over Israël zegt. Bovendien is het nu eenmaal een treurig gegeven dat Israël wel degelijk als cynisch 'frame' wordt gebruikt om antisemitische uitingen te doen - alle andere aandacht en politieke kritiek daargelaten.'

Tegelijkertijd ziet Vrieler dat Israëlkritiek vaak ontaard in antisemitisme. 'Antisemitisme is in de kern een vijandig denkbeeld over

want Joden worden door antisemitismen als het ultieme kwaad gezien. Een beruchte eigenschap van het antisemitisme is dat het door de eeuwen heen wordt aangepast aan de heersende denkbeelden, en antisemitisme steeds weer een ander jasje krijgt. In de negentiende en vroege twintigste eeuw werden Joden geframed als kapitalisten of als revolutionaire communisten, nu gaat het over de staat Israël, of zitten de Joden achter de coronapandemie.'

De Vries van Een Ander Joods Geluid is het daarmee oneens. 'Kritiek op Israël is geen antisemitisme. Het zijn twee verschillende dingen. Het ene is kritiek op een staat en

een organisatie die zegt op te komen voor Joods Nederland juist verwacht zou hebben dat ze in 2017 bij de oprichting van Forum voor Democratie al aan de bel hadden getrokken. *'Jews will not replace us'*, werd in Charlottesville geroepen. Iemand met hetzelfde gedachtengoed richtte hier een partij op. Dát was het moment om je mond open te doen.'

Menebhi van Stop Islamofobie vindt bewustzijn over het gevaar van antisemitisme goed, maar vindt dat moslimhaat eveneens serieus genomen moet worden als probleem. 'Er is wel een aparte coördinator voor de bestrijding van antisemitisme, maar niet om islamofobie te bestrijden. Synagogen worden beschermd, maar moskeeën niet - terwijl er de laatste tijd veel geweldsincidenten tegen moskeeën zijn geweest. Bovendien registreert de Nederlandse politie islamofobie niet als een apart haatmisdrijf, in tegenstelling tot antisemitisme. Natuurlijk is het goed dat we antisemitisme serieus nemen, maar laten we islamofobie ook eindelijk eens serieus gaan nemen.'

Butter: 'Uit het eerdergenoemde onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut bleek dat 12 procent van de islamitische jongeren negatieve gevoelens heeft over Joden. Dat was veel in vergelijking met andere groepen. Maar uit hetzelfde onderzoek bleek ook dat 34 procent van de christenen negatief denkt over moslims en 45 procent negatief over Marokkanen. Dat is ook zorgelijk.'

Waar alle geïnterviewden het met elkaar over eens zijn, is dat de discussie in Nederland enorm gepolariseerd is en het afhangt van de persoon aan wie je het vraagt of iets antisemitisme is of niet.

'Antisemitismeschuldigheden kunnen heel erg gepolitiseerd zijn', zegt professor Quispel. 'Mensen die nu nog op Forum voor Democratie stemmen ontkennen dat hun partij antisemitisch is, maar zullen als een gebeten hond reageren als een moslim een antisemitische uitspraak doet. Er zit een hypocriet element in.' ●

'Mensen die nu nog FvD stemmen ontkennen dat hun partij antisemitisch is, maar zijn de gebeten hond als een moslim een antisemitische uitspraak doet'

Joden als collectief. Je kunt niet in de hoofden van mensen kijken en dus weten of hun motieven antisemitisch zijn, maar je leert na een tijdje wel patronen herkennen', zegt hij.

'Legitieme kritiek op Israël mag uiteraard. Als mensen echter demonstreren tegen mensenrechtenschendingen in Israël en nooit demonstreren tegen wat er in de buurlanden van Israël gebeurt, dus wanneer Israël een obsessie wordt, dan zou daar weleens antisemitisme achter kunnen zitten. Ook als Joden niet expliciet worden genoemd, maar Israël met nazi-Duitsland wordt vergeleken of zionisten nazi's worden genoemd, dan is er al snel sprake van antisemitisme. Of als Israël wordt geframed als het ultieme kwaad in de wereld. Dat is een antisemitische trope,

een ideologie - zionisme -, het ander is het dehumaniseren van en een irrationele haat tegen Joden. Dit zijn fundamenteel verschillende zaken. Er wordt vaak gewezen naar een dubbele standaard ten opzichte van Israël, maar dat is natuurlijk heel subjectief. Kijk maar naar de financiële militaire steun vanuit Amerika, die niet aan andere landen wordt geboden. Is dat geen dubbele standaard?'

De Vries vindt dat het CIDI veel te gemakkelijk roept dat iets antisemitisme is. 'Daar waar het Israëlische personen betreft, zoals bij Abdelkader Benali, is de organisatie er als de kippen bij om antisemitisme te roepen. Baudet daarentegen moest het heel bont maken voordat de organisatie daar iets over zei. Heel Nederland had het toen al opgemerkt, terwijl ik van

CHRIS AALBERTS

Journalist en auteur van o.a. 'De puinhopen van rechts'. Docent Media & Journalistiek aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Helaas voor Nida: de partij is inhoudelijk overbodig gebleken

Nida stopt ermee. Misschien heeft u nog nooit van de partij gehoord. Dat zou niet zo gek zijn, want Nida is ronduit mislukt. De op de islam geïnspireerde partij van Nourdin el Ouali kwam in 2014 in de Rotterdamse gemeenteraad en zit er sindsdien met twee zetels. In 2018 kwam er nog een zeteltje in Den Haag bij. In deze steden zit een enorme islamitische doelgroep, maar Nida wist deze nooit te bereiken of aan te spreken. En dus gooit Nida nu de handdoek in de ring: de leden hebben besloten dat de partij niet meer meedoet aan de gemeenteraadsverkiezingen. Nida wordt een belangenvereniging.

De grote vraag is wie daar iets aan mist. De doelgroep in ieder geval niet: Nida haalde geen enkele zetel bij de Provinciale Statenverkiezingen in 2019 en ook niet bij de Tweede Kamerverkiezingen van maart. De partij groeide alleen door partijhoppers: recent stapte een Amsterdams Denk-raadslid over en eerder deed een Almeerse PvdA'er hetzelfde. Zo kon Nida wel groeien, maar nooit omdat kiezers massaal voor de partij kozen. Je zou kunnen denken dat de partij de bui al ziet hangen: waarom zou Nida in maart 2022 opeens wel een electoraal succes zijn? Niemand weet het.

Lees het programma van Nida en je vraagt je af waarom deze partij überhaupt ooit heeft bestaan

Lees het programma van Nida en je vraagt je af waarom deze partij überhaupt ooit heeft bestaan. Voorman Nourdin el Ouali was ooit actief voor GroenLinks en dat zien we bij Nida terug. In het programma lezen we over eerlijk delen, diversiteit, inclusiviteit, duurzaamheid en oog voor ieders talent. Dit is allemaal tevens verkrijgbaar bij GroenLinks, met uitzondering van de islamitische Nida-saus die El Ouali - die eerder dit jaar vertrok - erover heen schonk. Niet zo gek dat Nida in 2018 kortstondig in Rotterdam in een links verbond zat: onderscheidend was de partij - op een enkele controversiële tweet na - nooit.

De positieve interpretatie van Nida is die van een emancipatiebeweging. De islam is pas een paar decennia in Nederland aanwezig en tijdens het integratieproces

organiseren moslims zich op verschillende vlakken, waaronder de politiek. Een mooi idee dat moslims mee willen denken aan de richting van de Nederlandse samenleving en zich inzetten voor de Nederlandse democratie. De groep krijgt zo een expliciete stem, waar die bij andere partijen lange tijd ondergesneeuwd raakte. Moslims doen door partijen als Nida meer dan slechts de posters van bestaande partijen een divers tintje geven.

De negatieve interpretatie is echter sterker. Hebben de mensen achter Nida wel goed nagedacht over hoe de Nederlandse politiek werkt en hoe ze daarbinnen effectief kunnen zijn? Eigen partijen klinken nuttig, maar zijn in de praktijk klein en machteloos. Als u dat niet gelooft: kijk in de Haagse gemeenteraad, waar naast Nida nog twee andere islamitische par-

tijen aanwezig zijn. Ze slaan allemaal geen deuk in een pakje boter. Als je als moslim de politiek in wilt, staan bijna alle partijen klaar om je met open armen te ontvangen, zeker die op links. Inhoudelijk levert een partij als Nida moslims nauwelijks iets extra's op. Hooguit symboliek.

Je kunt je vooral afvragen of het Nida ooit om de politieke inhoud ging. Het mooiste voorbeeld zien we in Amsterdam, waar Denk-leider Mourad Taimounti onlangs nog de overstap naar Nida maakte. In Amsterdam is Denk een partij die vooral bezig is met parkeren. Plat gezegd zou je Denk een partij kunnen noemen voor autobezitters met een migratieachtergrond. Maar in Amsterdam gaat de fractieleider van die partij van de ene op de andere dag naar Nida, waar het programma een enorm groene en duurzame ondertoon heeft. Niemand die er een kritische vraag over stelt.

Zo zou je kunnen zeggen dat moslims met Nida misschien wel een emancipatiebeweging hadden, maar ook eentje die inhoudelijk nooit enige aandacht trok en op inhoud overbodig was. Zo blijft er ook van de symbolische functie van zo'n partij weinig over. Tijd dat groene en inclusieve moslims zich weer gewoon wenden tot GroenLinks of de PvdA. •

**THOMAS
VON DER DUNK**

Publicist.
Cultuurhistoricus.

De ouderdom van de aarde dient ook op school niet onderhandelbaar te zijn

Moet het onderwijs kinderen voorbereiden op een idealistische droomwereld, die er binnen elke religieuze of etnische bubbel weer anders uitziet, of op de vanuit dit perspectief misschien barre werkelijkheid?

Nadat al eerst vanuit de Angelsaksische wereld aan de universiteiten het idee van 'safe spaces' is overgewaaid, opdat studenten vooral niet meer geconfronteerd worden met nare teksten, blijken uitgevers volgens onderzoek door NRC ook bij het vervaardigen van lesmateriaal voor scholen aan zelfcensuur te doen. Dit, teneinde de tere kinderziel te sparen - of beter gezegd: vooral de tere ziel van de ouders van dat vermeend tere kroost.

De op religieus zelfisolement gebaseerde identitaire Apartheids-traditie, die bij ons Verzuiling heet, komt hier samen met de commerciële drijfveren van de uitgeverij. Met neoliberalisme zijn die namelijk in elke sector van de samenleving dominant geworden. Dominee en koopman blijken een onzalige verbinding te zijn aangegaan, omdat de koopman, niet geplaagd door enige inhoudelijke opvatting die winstmaximalisatie in de weg zou kunnen staan, vooral op een zo

groot mogelijke afzet onder dominees uit blijkt te zijn.

Kort en goed: dat leidt er nu dus toe dat auteurs en illustratoren van schoolboeken gedwongen worden om aan zelfcensuur te doen: dino's en homo's, spaarvarkens en korte rokjes, spoken, draken en heksen, ja zelfs mannelijke piraten en vrouwelijke predikanten (ook langgerokte) blijken taboe. Bikini's aan de waslijn: o foei! En kermis en carnaval zijn eveneens zaken die niet in hun teksten voor mogen komen. Kortom: zo'n beetje het halve Nederlandse woordenboek blijkt op de index te staan.

De naar aanleiding van recent NRC-onderzoek ontstane rel kent een drietal verschillende aspecten, die in de discussie door elkaar lopen.

Het eerste aspect betreft het feit dat, om een zo groot mogelijke markt te kunnen bedienen, ook aan het lesmateriaal van openbare scholen de sektarische normen van streng-religieuzen worden opgelegd. Zonder dat ze dat ook te horen kregen, en zij dus de onvrijwillige kuising beseften.

Terwijl het juist tot de kern van openbaar onderwijs behoort om de jeugd over de hele breedte met culturele fenomenen bekend te maken, waarover kinderen thuis niets vernemen omdat dat niet in het straatje van de ouders past. Ook kinderen in het protestantse Zeeland dienen te

**De kern van
openbaar onder-
wijs is juist om
kinderen met cul-
turele fenomenen
bekend te maken
waarover ze thuis
niets vernemen**

weten wat carnaval is, ook die in het katholieke Limburg wat ramadan is. En ook lijkt het mij wenselijk dat elk kind verneemt wie Zwarte Piet of Willem Alexander is - los van hoe je vervolgens over beiden denkt.

Sterker: dat is een hoofdtaak van het onderwijs - om kinderen voor te bereiden op een wereld waarin niet iedereen precies hetzelfde als de eigen ouders doet en vindt. Dus ook op de hoogte stellen van zaken die die ouders hartgrondig afkeuren. Iets afkeuren is namelijk niet voldoende om het vanzelf te laten verdwijnen. Die bredere culturele bagage is nodig om later als volwassene in de wereld te kunnen functioneren.

Het tweede aspect betreft het door elkaar lopen van kennis en

moraal, van objectieve waarheid en subjectieve waarden. In de taboesfeer van thema's die veel leraren bij voorbaat mijden om geen gedoe met ouders of leerlingen te krijgen, liggen niet alleen de Holocaust en het Midden-Oosten, maar dus ook evolutie en seksuele voorlichting.

Het is niet toevallig dat het schriftelijk eindexamen voor de vakken geschiedenis en biologie zo problematisch is. Daarvoor geldt echter heel simpel dat aan alle scholen, ook de religieuze, de basale wetenschappelijke feiten onderricht moeten worden om de wereld te kunnen begrijpen, zowel op natuurkundig als op historisch gebied.

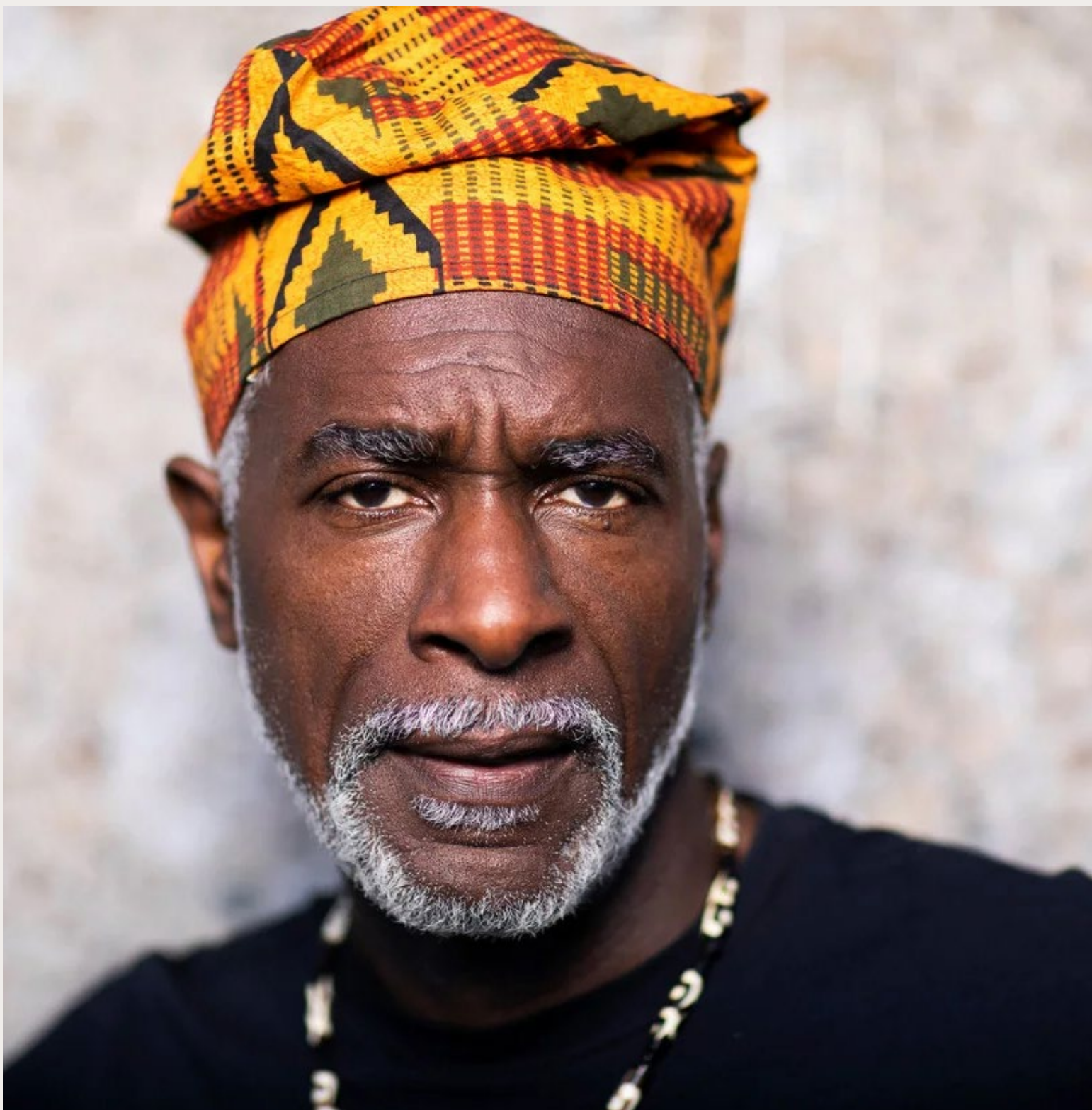
Zoals Ronald Plasterk elf jaar geleden als minister van Onderwijs aan Staphorst liet weten, toen de gemeenteraad in een overheidsrapport ook de Bijbelse visie op de ouderdom van de Aarde terug wilde zien: 'De Aarde is vijf miljard jaar oud. En dat is helaas niet onderhandelbaar.'

Wat onvermijdelijk wel altijd voorwerp van moeizaam onderhandelen zal blijven, is het derde aspect: dat van die subjectieve waarden. Morele oordelen over Goed en Kwaad zijn voortdurend aan verandering onderhevig - ook al verkondigen religieuze fundamentalisten, van welke godsdienst ook, dat die in den beginne voor altijd zijn vastgelegd. •

Samenleving.

Afro-Nederlanders bepleiten gratis 'Het is een recht'

GUNO MAC INTOSH VERANDERDE ZIJN VOORNAAM IN YAW (BEELD: YAW MAC INTOSH)

wijziging slavennaam:

Na de afschaffing van de slavernij in 1863 in Suriname moesten de vrijgelatenen een naam krijgen: ze werden immers burger. Zij kregen hun naam van een ambtenaar, een slavenhouder of een plantage. Sommige nazaten van tot slaafgemaakten willen deze naam veranderen. Maar dat is niet makkelijk en kost veel geld – behalve in Utrecht, dat onlangs besloot zo'n wijziging te vergoeden. 'Naamsverandering moet een recht zijn. De namen zijn ons immers met geweld gegeven.'

● MERCITA CORONEL

Omdat tot slaaf gemaakt na hun vrijlating geen bestaande familienamen mochten krijgen, werden de namen aangepast en soms verzonnen door de ambtenaren of slavenhouders. Zo kregen tot slaafgemaakten voornamen als Poelephantje of Mettertijd en achternamen als Hakbijl of Madretsma ('Amsterdam', maar dan achterstevoren).

'Die achternaam zegt iets over je identiteit wat heel krachtig is, maar die niet bij ons past zoals Leeuwarden of Neus', zegt de Utrechter Guno Mac Intosch (foto). Mac Intosch kreeg de naam van de plantagehouder waar zijn voorouders werkten. 'Mijn voorouders kwamen via Nigeria in de Britse kolonie Barbados in het Caribisch gebied terecht. Een deel is na de afschaffing van de slavernij naar Brits-Guyana gegaan en een deel daarvan is in Nickerie, Suriname terecht gekomen. Mijn familie ontwikkelde zich in Coronie.'

Mac Intosch verdiepte zich afgelopen jaren in identiteitsvragen. 'Taal en naam hebben daarmee te maken. Een naam zegt iets over herkenning, en de klasse waar je uit voortkomt. Ik heb in het bedrijfsleven gewerkt, mijn westerse naam heeft daarbij toen zeker geholpen. Woorden hebben kracht,

'Het gaat om het erkennen van in het verleden gemaakte fouten'

maar dragen ook een spirituele kracht in zich en staan in relatie tot de natuur. Ik wilde mij van de oude ketens ontdoen en daarmee ontdoen van de naam Mac Intosch, want die hoort niet bij mij.'

Een reis naar Ghana naar onder meer fort Elmina, de plaats waar tot slaafgemaakten werden verscheept, gaf Mac Intosch het laatste zetje: hij ging zijn voornaam veranderen naar Yaw. Dat is nu zijn huidige naam. 'In de West-Afrikaanse traditie heeft de geboortedatum een religieuze, sociale en spirituele betekenis. In Ghana en Nigeria krijgen kinderen de voornaam van hun geboortedag. Ik ben nu bezig met het kiezen van mijn tweede en

derde naam. Want volgens West-Afrikaanse traditie vertellen die iets over je beroep en je karakter. Ik ga daarover in gesprek met vrienden en een spirituele coach die de traditie kennen.'

Mac Intosch is de eerste in de familie die zijn naam wilde veranderen. Zijn dochter volgt zijn voorbeeld. 'Wij zijn de voorlopers en hebben het daardoor moeilijk. De eerste generatie Surinamers en Antillianen in Nederland waren niet met dit onderwerp bezig. Ik, die van tweede generatie is, wel. Ik denk dat elke generatie zich steeds bewuster wordt van de eigen afkomst en geschiedenis en dat dit proces ook goed is voor de huidige

en volgende generaties, die bij integratievraagstukken tussen wal en schip vallen of om andere redenen niet door de eigen *community* worden geaccepteerd. Ik kom door deze zoektocht dicht bij mijzelf en dat geeft mij de kracht om door te pakken.'

Het recente besluit van de gemeente Utrecht om de administratieve kosten op zich te nemen bij het veranderen van slavennamen juicht Mac Intosch toe. Utrecht onderzoekt nu hoeveel mensen gebruik willen maken van zo'n naamsverandering. Een overbodig onderzoek, vindt hij. Naamsverandering voor nazaten van tot slaafgemaakten moet een recht zijn.

'De namen zijn ons immers met geweld gegeven. Naamsverandering heeft met traumaverwerking te maken. Amsterdam heeft zijn excuses gemaakt en er komt een slavernijmuseum. Naamsverandering is een volgende stap in dat proces. Het gaat om het erkennen van in het verleden gemaakte fouten. Het is een helingsproces dat serieus genomen moet worden. Men moet niet, zoals minister-president Mark Rutte, zeggen: 'Wij hebben niets met die voorouders te maken.'

De discussie over naamsverandering speelt ook in andere landen, weet Mac Intosch. 'Nederland is een van de laatste landen die de slavernij heeft afgeschaft. Het zou goed zijn als Nederland op dit

gebied het voortouw zou nemen en de naamsverandering wettelijk mogelijk maakt. Met deze stap kan Nederland laten zien dat onze gemeenschappelijke geschiedenis wel degelijk correctie nodig heeft en naamsverandering cruciaal is in het verwerkingsproces van ons trans-Atlantische slavernijverleden.'

Plantage Onverwacht

Ruth Pinas uit Amsterdam is het eens met Mac Intosch: de naamsverandering moet gratis zijn en zonder het verplichte psychologisch onderzoek. 'Waarom? Om mijn naam te laten veranderen? Die achternaam hebben we niet zomaar gekregen. Anderen hebben ons die naam opgedrongen. De slavenhouders hebben onze voorouders veel pijn gedaan.'

BEELD: RUTH PINAS

Pinas zette zich in de jaren negentig in voor de positie van Surinaamse vrouwen in de Bijlmer en voor homorechten. Ze ontdekte jaren geleden dat haar naam Franse wortels heeft. Een bezoek aan Lourdes bracht haar langs het Franse dorp Pinas. Ze stond perplex. Er waren ook Franse slavenhouders in Suriname, ontdekte ze. Vooral in district Para in Suriname komen namen als Piqué en Pirouw voor, vertelt ze.

Er waren 48 vrijgelatenen op plantage Onverwacht, die bezit waren van Joodse Nederlanders en de naam Pinas meekregen. De vader en grootouders van Pinas hebben nog op Onverwacht gewerkt, weet Pinas. Haar moeder vertelde af en toe brokjes die haar moeder haar weer had verteld. 'Zij moesten eten leveren aan witte mensen terwijl ze zelf honger hadden. En het was soms net *The Bold and the Beautiful*. Ik heb een broer

'Door een naamsverandering heb je het idee dat je een deel van je voorouders bent'

die mijn neef is.'

Zoals Yaw Mac Intosch zijn dochter voorgaat, volgt Ruth Pinas wellicht haar zoon. Want hoewel zij geen plannen heeft om haar naam te veranderen, wil haar zoon dit wel. 'Mijn zoon is daar veel meer mee bezig dan ik. Hij krijgt te maken met racisme en discriminatie op zijn werk.'

In de Bijlmer zijn mensen veel meer bezig met dit onderwerp, vertelt Pinas. 'Waarom hebben ze dit onze voorouders aangedaan?', vraagt mijn zoon zich af. Als mijn zoon en mijn dochter hebben besloten om hun naam te veranderen dan doe ik het ook. Mijn kinderen en ik doen alles samen. Door een naamsverandering heb je het idee dat je een deel van je voorouders bent.'

Kom los van je slavennaam

De discussie over het veranderen van je 'slavennaam' speelt al sinds de jaren tachtig, zegt Simion Blom, raadslid van GroenLinks in Amsterdam. Samen met initiatiefnemer Mourad Taimounti van Denk diende hij in juli 2020 de motie 'Kom los van je slavennaam, kom los van je slavernijverleden' in. In deze motie vroegen de twee raadsleden om de naamsverandering voor nazaten van slaafgemaakten makkelijker te maken - zonder naar de rechter te gaan bijvoorbeeld - en om het vergoeden van de daarbij komende administratieve kosten.

De motie kon niet worden uitgevoerd omdat de gemeente niet de bevoegdheid heeft om geslachtsnamen te wijzigen, liet burgemees-

ter Femke Halsema weten. Die bevoegdheid berust namelijk bij de koning. Halsema startte een overleg met de steden Utrecht, Rotterdam en Den Haag over dit onderwerp, waarna zij een brief aan minister Sander Dekker (Rechtsbescherming) stuurde met het verzoek om het Besluit Geslachtsnaamwijziging en de Regeling betreffende verzoeken tot naamswijziging en tot naamsvaststelling aan te passen. Dit moet het voor de nazaten van tot slaafgemaakten mogelijk maken hun achternaam kosteloos te veranderen.

'Het gaat om een principiële besluit', licht Blom de motie toe. 'Mensen moeten de vrijheid hebben om de naam die ze hebben gekregen van koloniale ambtenaren te veranderen. Ze staan in hun recht. Ik zie het ook als een vorm van herstelbetaling, zoals het recente excuus van de gemeente Amsterdam voor het slavernijverleden en het besluit voor een slavernijmuseum.'

Het raadslid kent het verleden van zijn voorouders. 'De naam van mijn stamvader was Coffy, en hij verrichtte slavenarbeid op katoenplantage Sarah Leasowes in het district Coronie. De plantage ligt nog steeds aan de Surinaamse kust. Coffy kreeg de naam Andreas Samuel Blom opgelegd van de ambtenaar die de plantage opzocht aan de vooravond van de afschaffing van de slavernij.'

Blom wil zijn achternaam zelf niet veranderen, vertelt hij. 'Ik heb een emotionele band met mijn achternaam, omdat het de naam van mijn ouders, grootouders, neven,

BEELD: SIMION BLOM

nichten, ooms en tante is. Mijn familie waarmee ik mij verbonden voel. Deze naam is onderdeel van mijn identiteit geworden.'

Het plan van Utrecht om niet te wachten op het besluit uit Den Haag en de administratieve kosten bij de naamsverandering te betalen, noemt Blom voortvarend. Hij ziet dit als voorbeeld voor Amsterdam en heeft daar raadvragen over gesteld: 'Kan Amsterdam ook niet zo'n aanbod doen?'

Voor Blom is het antwoord uit Den Haag op Halsema's brief niet alleen van belang vanwege het principiële recht op naamsverandering van de nazaten van tot slaafgemaakten, maar ook vanwege het signaal dat het zou geven aan Nederlanders met een migrantenachtergrond. Hij ziet het als een soort lakmoesproef: ziet Nederland de Surinaams-Nederlandse burgers daadwerkelijk als zijn burgers met legitieme wensen?

Blom twijfelt daaraan, sinds het Haagse politieke klimaat sterk is verrechtst. 'In de Tweede Kamer is er een politieke partij waarvan de leider urenlang ging dineren met een witte supremacist (Thierry Baudet met de Amerikaanse rassentheoreticus Jared Taylor in 2017, red.) om zich te laten 'inspireren'. Joost Eerdmans is nu Tweede Kamerlid voor JA21. Hij was recentelijk nog partijleider van Leefbaar Rotterdam, de partij die voorstelde om Antilliaanse tienermoeders te laten steriliseren.'

Volgens Blom is dit gedachtegoed nu onderdeel van het politieke landschap in Den Haag. 'Ik heb een positief besluit van de regering nodig om hoop te houden dat Nederland mij inderdaad als zijn burger ziet en om niet cynisch te worden, want ik ben teleurgesteld in mijn land.' ●

SÜHEYLA YALCIN

Redacteur *de*
Correspondent
en podcast
Fufu & Dadels.

Ik leerde dat een essentiële handeling ontbreekt in mijn leven: spelen

Afgelopen zomervakantie kreeg ik de unieke kans om een verdiepend project te volgen. Hier heb ik totaal geen spijt van, omdat ik hierdoor juist heel veel heb kunnen leren. Ook over mijzelf en over wat ik doe met mijn werk als crossmediale maker.

Het was geweldig om hard aan de slag te gaan en te voelen dat ik echt iets had bereikt in mijn beroepsleven. Maar tegelijkertijd had ik het gevoel dat er iets ontbrak. Midden in de drukte begon het me langzaam te dagen: succesvol zijn betekent voor mij niet almaar doorwerken. En unieke kansen bestaan niet, of zijn in ieder geval niet zo uniek zoals ze worden verkocht.

'Hard werken' en 'unieke kansen' zijn in wezen voorgehouden worsten die beslist minder smaken wanneer je ze dan eindelijk eens proeft. Sowieso zijn 'hard werken' en 'unieke kansen' niet de enige ingrediënten voor een prettig en creatief maakproces.

Door drukte verlangde ik terug naar mijn kind-zijn. Naar de tijd toen ik nog onbezonnen door de wereld fladderde en niks afwist van gemoedstoestanden zoals stress en piekeren.

In Brene Brown's *De moed van imperfectie* las ik over het belang

Ergens in mijn gedachteproces plaats ik leed vóór plezier, en maak ik het eerste belangrijker dan het laatste

van spelen. De ondertitel van hoofdstuk zeven luidt: 'Laat uitputting als statussymbool en productiviteit als maatstaf voor eigenwaarde los.' Ouch!

Brown gaat in haar boek op zoek naar de betekenis van een bezielde leven. Ze is een wetenschapper - gefascineerd door mensen en gedrag - die er heilig in gelooft dat ervaringen en emoties ook data zijn.

Op een gegeven moment zegt ze tegen een collega: 'Die bezielde mensen besteden nogal wat tijd aan maar een beetje rondklooien.'

Collega: 'Je bedoelt hobby's?'
Brown: 'Ja hobby's, maar dan minder georganiseerd'.

En daar, in die zin, realiseerde ik me datgene wat ik gemist had. Ik heb geen hobby's waar ik niet de beste van de beste in hoeft te zijn. Ik heb geen hobby's die ik enkel en alleen doe voor mijn plezier.

Het gebrek aan tijd voor spelen

is niet het enige dat plezier in de weg staat. Dat het moeilijk kan zijn om als maker van kleur ook werk te maken óver plezier leerde ik deze zomer tijdens een gesprek met producer en schrijver Massih Hutak.

Begin september interviewde ik hem tijdens het Leiden Short Festival. Het panelgesprek ging over de kracht van visuele storytelling in de journalistiek. Hutak vertelde over zijn nummer *Zomerstroom*, dat gaat over plezier en een fijne zomer. Ironisch genoeg precies wat ik dus had gemist. Geen zoet verhaal voor mij, zoals we horen in het lied. Aan de andere kant herken ik wel de *struggle* om dingen te maken die over blijdschap gaan.

Als maker van kleur voel ik een sterke verantwoordelijkheid om mijn stem te gebruiken voor het goede. En dat goede betekent voor mij de dingen die er echt toe doen. Ergens in dat gedachteproces plaats

ik leed vóór plezier, en maak ik het eerste belangrijker dan het laatste.

De druk die makers als ik ervaren kan ik het best omschrijven als een intern verantwoordelijkheidsgevoel, een gevoel dat gevoeld wordt door de beroepsmatige verwachtingen van buitenaf. Je hebt nu eindelijk dat podium bereikt - gebruik je stem dan ook voor het allerbelangrijkste, fluistert het stemmetje in mijn hoofd.

En dat stemmetje wordt gevoeld door het sociale weefsel waar ik als mediamaker onderdeel van ben. Als mij het podium geboden wordt, dan moet het wel gaan over zware onderwerpen als representatie en onderdrukking.

De lens waarmee het werk van makers als ik word bekeken is daardoor heel minuscule. En we weten allemaal dat de *call for justice* niet snel genoeg gerealiseerd wordt.

Maar het kan dus ook langs elkaar bestaan: werk maken puur voor het plezier én over plezier, en werk maken voor radicale gelijkwaardigheid. Ik vraag me af wie ons ooit anders heeft doen laten geloven.

Geïnspireerd door de woorden van Brown stap ik een dag na het lezen de hobbywinkel binnen en koop ik drie grote witte canvas doeken. Ook koop ik een collectie verf-tubes. Goed schilderen kan ik niet, maar plezier heb ik er wel in. ●

Open brief aan Piet Emmer: stop met die quasiwetenschappelijke prietpraat

TINEKE BENNEMA

Journalist en historicus.
Woonde lange tijd op de
Westelijke Jordaanoever.

Geachte professor Emmer,
Voor mijn studie naar de familiegeschiedenis van een slaafgemaakte Afrikaan in Suriname bestudeerde ik onlangs uw boek *De Nederlandse slavenhandel, 1500-1850* (2000). Een standaardwerk dat een helder overzicht biedt in de materie en ook nog eens leest als een trein.

Nu heeft u recentelijk twee producten geleverd waarover ik mij zeer heb verbaasd. In juni verscheen het boekje *De Geschiedenis van de Nederlandse slavernij in een notendop* en vorige maand stelde u in een tv-optreden dat slaafgemaakten brandmerken niet zo erg vonden. Op dat laatste kom ik zo terug.

Uw nieuwe uit 150 bladzijden bestaand boekwerk wil, ondanks de beknoptheid, erg veel. Ik kocht het omdat ik de chronologie van de slavernij overzichtelijk bij de hand zou hebben, zoals de titel impliceert. Maar de achterflap stelt ook dat het boek een 'analyse wil geven van de slavernij in de Europese koloniën in Noord- en Zuid-Amerika en Zuid-Afrika'. En dat allemaal in een werk dat voor een derde ook nog commentaar geeft op het slavernijdebat.

In interviews zegt u het als uw opdracht te zien om die slavernijgeschiedenis 'in perspectief te plaatsen' en 'daarin de nuance aan te brengen', dat u zich wilt opstellen tegen 'activistische' omgang met die geschiedenis en ook dat u zich afzet tegen 'politieke correctheid' daaromtrent. De Nederlandse rol in de slavernij was niet uitzonderlijk, is uw stelling. En daarvoor hoeven geen excuses te worden gemaakt. Eerlijk gezegd vraag ik me af of een historicus zich niet

gewoon bij zijn leest moet houden: feiten verzamelen en deze met alle *checks and balances* van bronnenmateriaal en literatuur weergeven.

U bent op missie gegaan.

Laten we inhoudelijk naar het recente boekje kijken. Wat allereerst opvalt, is dat u geen notenapparaat gebruikt. Wel per hoofdstuk een zeer summier literatuuropgave (in het handboek was deze uitgebreid), waarin u onder meer naar eigen werk verwijst. Daarbij bezigt u onwetenschappelijke vaagheden als 'vaak', 'meestal', 'veel' en 'weinig', zonder onderbouwing.

In het laatste deel van het boek wast u het Rijksmuseum, historicus Karwan Fatah-Black, de NOS, het Mauritshuis en het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) de oren. U concludeert dat zij allemaal Nederland een schuldgevoel aan willen praten over de slavernij, beschuldigt hen van manipulatie en die verdraaide hedendaagse politieke correctheid. Waarom zien ze potverdikkie niet dat slavernij normaal was in de wereld, dat Nederland zeker niet de grootste speler was en dat er veel minder aan verdiend werd dan mensen aannemen?

Maar u kent ook de literatuur waaruit blijkt dat waarnemers en historici door de slaveneeuwen heen de Hollandse houdgreep op slaafgemaakten als zeer gewelddadig betitelden. Auteurs als Stedman, Teenstra, Wolbers, Kals beschreven in de achttiende en negentiende eeuw de folteringen, het gebrekkige voedsel en de uitsluiting en oversterfte. Een gedegen en genuanceerd, in perspectief plaatsend en niet politiek correct historicus als Rudolf van Lier, die de geschiedenis van de slavernij in *Samenleving in een grensgebied* (1949) onderbouwt met cijfers,

getuigenissen en gouvernementsdocumenten, schrijft dat de behandeling van Surinaamse slaafgemaakten twee eeuwen lang 'mensonterend was' (p. 101) - en extreem, in vergelijking met andere landen (p. 97 en verder).

Opvallend is dat u niet naar hun werk verwijst, wat uw boek eenzijdig maakt. Terwijl u juist uw hedendaagse tegenstanders afschildert als verkokerd en partijdig. Uw tegenstanders die zich baseren op historische bronnen, zoals geschiedkundigen dat behoren te doen.

Uw laatste boekje is activistisch en een pamflet, iets dat niets met wetenschap te maken heeft, ook al pretendeert u dat uw meningen feiten zijn. U doet precies wat u uw tegenstanders verwijt: een gedateerde mening proberen te onderbouwen op basis van quasiwetenschappelijke objectiviteit.

Uw standpunt is ook niet nieuw. Het is lang gangbaar geweest. Het is door de eeuwen heen naar voren gebracht door historici, politici, planters en hun nazaten, die geen kritiek duldden op Hollands nationalisme. En u vindt daarom dat (nationale) excuses onverteerbaar zijn. Helaas voor u zijn er nieuwe historici gekomen met nieuwe inzichten, met nieuwe hulpmiddelen als de slavenregisters die zulke conservatieve historici in hebben gehaald.

Staat u mij tot slot nog even toe kort in te gaan op het tweede product: uw uitspraak dat slaafgemaakten brandmerken best oké vonden. Dan hoorden ze bij een groep en kregen ze bescherming, zei u in uw recente optreden in het NPO-programma *Propaganda*, daarbij vagelijk verwijzend naar 'informatie van een promovendus'.

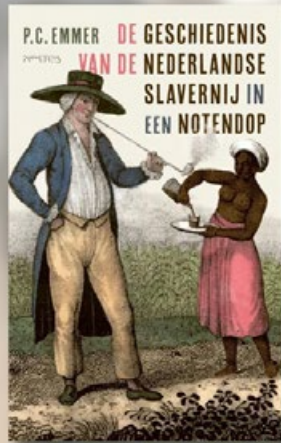
**U doet precies
wat u uw
tegenstanders
verwijt**

Maar alle historici weten dat er geen representatief onderzoek bestaat naar de gevoelens van slaafgemaakten voor, tijdens en na het brandmerken. Uw uitlating is onwetenschappelijke prietpraat en hooguit een droevige mening met politieke doelen - een hoogleraar onwaardig.

Het is jammer dat u twintig jaar na het verschijnen van uw handboek de wetenschap pretendeert te bedrijven met een kruistocht, op een zeepkist.

Met vriendelijke groet,
Een collega-historicus •

PIET EMMER

Emeritus hoogleraar
Geschiedenis (Universiteit
Leiden), gespecialiseerd
in slavernij.

...en dit is zijn antwoord:

Geachte redactie,
Bij toeval stuitte ik op de 'open brief' aan mijn adres, geschreven door 'collega-historicus' Tineke Bennema, een journaliste die voornamelijk publiceert over de actualiteit in het Midden-Oosten. Ik heb nog nooit een Open Brief ontvangen en misschien is het ook helemaal niet de bedoeling daarop te reageren. Toch waag ik een poging.

De Open Brief begint met een compliment voor mijn boek *De geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel* (Nieuw Amsterdam, 2019), want 'het leest als een trein'. Die lof kan ik goed gebruiken, want de rest van de brief bevat uitsluitend kritiek.

Die kritiek richt zich met name op mijn boek *De geschiedenis van de Nederlandse slavernij in een notendop*, dat dit jaar bij Prometheus te Amsterdam is verschenen. Bennema vindt dit boek te beknopt en bovendien bekritiseert zij het feit dat de tekst niet is gelardeerd met voetnoten, maar slechts voorzien is van een verantwoording van de gebruikte literatuur en websites. Mij is niet duidelijk waarom ze uitgerekend de opzet van mijn publicatie afkeurt. De *Notendop*-reeks bestaat uitsluitend uit paperbacks van ten hoogste honderd pagina's

Als historicus zou je moeten weten dat het verleden een vreemd land is, waar ze de dingen anders doen

met teksten zonder voetnoten.

Het is haar goed recht te veronderstellen dat de geschiedenis van de Nederlandse slavernij op de een of andere manier niet geschikt is voor zo'n formule. Ik ben benieuwd hoe ze *De Middeleeuwen van Frank Tang*, *De klassieke Oudheid van Fik Meijer* of *De Wereld, een kleine geschiedenis* van Jan van Oudheusden beoordeelt. Bestaan die boekjes allemaal uit oppervlakkige prietpraat, die je maar beter ongelezen kunt laten? Is de Open Brief op dit punt dan niet aan de verkeerde geadresseerd en had Ben-

nema niet beter de uitgever van deze reeks van haar ongenoegen op de hoogte kunnen stellen, voorzien van een voorstel om de reeks te vervangen door een serie dikke boeken met een uitvoerig wetenschappelijk apparaat?

Het is mij opgevallen dat zij haar bijdragen aan de verschillende dagbladen evenmin voorziet van voetnoten en een literaturopgave. Voor de krant vindt ze dat blijkbaar vanzelfsprekend, maar waarom dan niet voor een reeks waarin de lezer op beknopte wijze voor het eerst kan kennismaken

met een historisch onderwerp? Nu lijkt haar kritiek op alleen het format van mijn boekje het gevolg van het feit dat de inhoud haar niet bevalt.

Als het om voetnoten gaat, kan ik Bennema overigens een tip geven. Het door mij geschreven deel van Pieter C. Emmer & Jos J.L. Gommans, *The Dutch Overseas Empire, 1600-1800* (Cambridge University Press, 2021) is voorzien van tenminste zeventig voetnoten. *Ut prosit!*

Graag zou ik Bennema's kritiek op mijn tekst willen bespreken, maar dat is onmogelijk. Nergens wijst ze op concrete fouten, maar toch noemt ze mijn tekst 'gedateerd', zonder aan te geven welke nieuwe interpretaties er zouden zijn. Mijn vergelijking van een aantal recente publicaties over het Nederlandse slavernijverleden met de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek keurt ze af, zonder aan te geven waarom. Er staat een aantal ongemakkelijke feiten in dat hoofdstuk en Bennema en ik verschillen duidelijk van mening over de taak van een historicus, want zij lijkt van mening te zijn dat ik die feiten beter niet had kunnen noemen. Daar ben ik het niet mee eens.

Zo is in ons land na de Bezetting het beeld ontstaan van een klein, maar dapper volk, dat vele

Joodse landgenoten het leven heeft gered. Onderzoek toont echter aan dat in Nederland het percentage overlevende Joden van alle bezette landen het laagst was. Dat ongemakkelijke feit moet je niet verzwijgen, want zonder die kennis komt er nooit onderzoek naar de vraag waarom dat percentage zo laag was. *Mutatis mutandis* geldt dat ook voor de slavernijgeschiedenis.

Bennema beweert in haar brief: 'Helaas voor u zijn er nieuwe historici gekomen met nieuwe inzichten, met nieuwe hulpmiddelen als de slavenregisters, die die conservatieve in hebben gehaald.' Het is de schrijfster blijkbaar ontgaan dat ik 45 jaar geleden samen met Ernst van den Boogaart al van de slavenregisters gebruik heb gemaakt voor onze publicatie 'Plantation Slavery in Surinam in the Last Decade Before Emancipation: The Case of Catharina Sophia', verschenen in 1976 in de *Annals of the New York Academy of Sciences*, pagina's 205 tot en met 225.

Overigens geeft Bennema nergens aan waar de gegevens van de slavenregisters conflicteren met de inhoud van mijn publicaties. Blijkbaar moet de lezer van haar Open Brief maar blijmoedig aanvaarden dat er 'nieuwe historici' zijn voorzien van 'nieuwe inzichten'. Is dat een uitleg, die wel aan de hoge wetenschappelijk standaard van Bennema voldoet?

Tot slot kritiseert Bennema mijn interpretatie van het brandmerken van de slaven. In mijn *Geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel* geef ik aan dat het brandmerken in onze ogen een barbaars gebruik is, maar dat de slaven daar wellicht anders over dachten. Om dat te onderzoeken moet je de huidige normen en waarden even opzijzetten en je inleven in de denkwereld van een Europeaan en Afrikaan in de periode 1500-1800.

Het eerste dat opvalt is het feit dat het brandmerken van slaven een

In Nederland anno 2021 onderschatten wij de behoefte onder Afrikanen om deel uit te maken van een collectief. Het laatste wat je in Afrika wilde zijn was vrij, want een ongebonden individu kon worden gekidnapt, verkocht, tot slaaf gemaakt of gedood worden zonder represailles of straf

lange traditie kent. De Grieken merkten hun slaven met de letter *delta* (doulos), terwijl de Romeinen het brandmerken reserveerden voor slaven die waren weggelopen, voor slaven die in de mijnen werkten en voor veroordeelde strafgevangenen. In Frankrijk werden gevangenen die veroordeeld waren 'tot de galeien' nog tot 1832 voorzien van het brandmerk 'TF' (*Travaux Forcés*). In de overzeese koloniale wereld werd het brandmerken toegepast zowel bij Europese contractarbeiders als bij Afrikaanse slaven.

Hoe kom ik op de gedachte dat Afrikanen het brandmerk misschien wel positief beoordeelden? Ik baseer mij daarbij op het proef-

schrift *Om werk van jullie te hebben* van Ruud Beeldsnijder. Op pagina 119 verwijst hij naar de twee versies van de *Verhandeling over den landbouw in de colonie Suriname*, geschreven door de achttiende-eeuwse ervaringsdeskundige Anthony Blom, planter en landbouwkundige.

Blom beschrijft dat vóór het aanbrengen van het brandmerk (ter grootte van een duim) de desbetreffende plaats op de huid eerst van dik kaarsvet moest worden voorzien. Ook meldt hij dat het brandmerken onderdeel was van een initiatieperiode, waarbij de plantageleiding de nieuwkomers alleen lichte werkzaamheden liet verrichten en geschenken uit-

deelde, om 'hun stemming wat te verbeteren'. Volgens Blom zagen de slaven het brandmerk als een garantie dat ze niet wéér van eigenaar zouden wisselen. Dat was wel nodig, want de meesten hadden een vreselijk reis achter de rug. Eerst in Afrika honderden kilometers lopen van slavenmarkt naar slavenmarkt, dan de verkoop aan een Afrikaanse makelaar aan de kust, dan aan een slavenschip en tot slot aan een plantage. Door die vele wisselingen hadden de slaven de indruk gekregen nergens meer bij te horen.

In Nederland anno 2021 onderschatten wij de behoefte onder Afrikanen om deel uit te maken van een collectief. Het laatste wat je in Afrika wilde zijn was vrij, want een ongebonden individu kon worden gekidnapt, verkocht, tot slaaf gemaakt of gedood worden zonder represailles of straf. Alleen de leden van een collectief beschermden elkaar. Dat maakt het begrijpelijk waarom de slaven op sommige plantages de leiding hielpen om de overvallen van de bosnegers af te weren en waarom de slaven de kapitein van hun slavenschip ontzetten, toen hij door een aantal dronken matrozen werd belaagd.

Wat vonden de Afrikanen van die littekens op hun huid, gelet op het feit dat Afrika tot vandaag de dag een lange traditie kent van huidversieringen op de zijkant van de schedel, het voorhoofd, de wangen en borst om te laten zien tot welke groep je behoort? Dat maakt het aannemelijk dat de pas aangekomen slaven een brandmerk ook zo interpreteerden. Uiteraard doet deze uitleg niets af van het feit dat brandmerken in onze ogen een barbaars gebruik is, maar als historicus zou je moeten weten dat het verleden een vreemd land is, waar ze de dingen anders doen. Dat lijkt Bennema niet te beseffen en daarom is zij niet mijn collega.

Met vriendelijke groet,
Piet Emmer •

Karl Marx was een racist. Tijd om hem te cancelen?

De negentiende-eeuwse filosoof Karl Marx richtte zich in de eerste plaats op economische bezitsverhoudingen. Toch vertoont zijn denken ook racistische en kolonialistische trekjes. Hoe daarmee om te gaan als universiteit, in antiracistische tijden als de onze?

● EWOUT KLEI

Marx had antisemitische en racistische denkbeelden, schreef historicus Robin te Slaa onlangs in *Historisch Nieuwsblad*. Zo noemde Marx de Duitse socialistische leider Ferdinand Lassalle een 'Joodse neger', een 'jid' met een 'negerachtige' opdringerigheid. Hoe racistisch waren Marx' denkbeelden precies?

'Marx heeft het in zijn werk over rassen, dat is typisch negentiende-eeuws', stelt Thijs Lijster, docent Kunst- en Cultuurfilosofie (Rijksuniversiteit Groningen). 'De denkbeelden van Karl Marx waren heel negentiende-eeuws en dus Eurocentrisch', zegt Mathijs van de Sande, docent Politieke Filosofie (Radboud Universiteit Nijmegen).

Van de Sande: 'Het gaat dan vooral om de vroege Marx, voor 1850. Zijn werk bevat kolonialistische tropes. Hij gelooft dat kolonialisme een noodzakelijke functie heeft in de mondiale ontwikkeling en verspreiding van kapitalisme. En bij tijd en wijle kom je bij hem ook het idee tegen dat de 'inboorlingen' onder de knoet moeten worden gehouden. Als je doceert over racisme in de negentiende eeuw, dan kun je ook het racisme van Karl Marx noemen.'

Maar: bij Marx spelen antisemitisme, racisme en kolonialisme een ondergeschikte rol, voegt Van de Sande toe. 'Je ziet deze standpunten met name terug in zijn correspondentie en zijn postuum gepubliceerd werk, waar te Slaa op wijst, maar het raakt de kern van zijn wereldbeeld niet.'

Lijster wijst daarnaast op de 'progressieve logica' van Marx. 'Je moet verschillende stadia doorlopen om ergens te komen. Eerst heb je het feodalisme, dan het kapitalisme, dan pas de revolutie. In Afrika, het Midden-Oosten en India was er nog geen kapitalisme, daarom moesten deze gebieden eerst in het kapitalistische systeem worden opgenomen, voordat de revolutie kon aanbreken.'

Marx was een leerling was van de Duitse filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), die de geschiedenis opvatte als een geleidelijke ontwikkeling van de mense-

lijke vrijheid. Niet God maar een *Geist*, de geest van een volk, was de stuwende kracht van de geschiedenis, volgens Hegel.

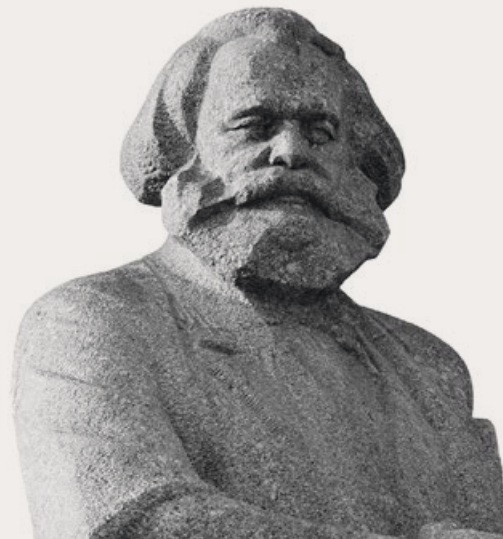
'Deze geschiedenisopvatting was sterk Eurocentrisch', zegt filosofiedocent Michiel Leezenberg, (Universiteit van Amsterdam). 'Afrika, het Midden-Oosten, India en China behoorden volgens Hegel niet tot de geschiedenis. Marx, die niet naar de *Geist* maar naar bezitsverhoudingen keek, nam dit idee van Hegel een beetje over. Marx zit in meerdere onplezierige negentiende-eeuwse ideeën gevangen.'

Marx was bovendien weinig bekend met niet-westerse samenlevingen, vandaar dat hij er in zijn analyses wel eens flink naast zat, vervolgt Leezenberg. 'Tegelijkertijd heeft Marx, wat Lijster ook terecht opmerkte, een begrippenapparaat geleverd om hier wel kritisch mee om te gaan. Dat is ook gebeurd. Marx heeft geen probleem met voortschrijdend inzicht. Hij is een zoekende filosoof. Achterhaald op veel punten, maar intellectueel nieuwsgierig. Je moet Karl Marx ook niet verwarren met wat zijn communistische epigonen van hem gemaakt hebben. Zij gingen heel dogmatisch met Marx om, maar Marx zelf is allesbehalve een dogmatische denker. Hij zei op latere leeftijd dat hij geen marxist was.'

Lijster: 'De uitdaging is om met Marx tegen Marx te denken. Zijn ideeën over universele emancipatie kun je gebruiken om zijn antisemitische denkbeelden te ondergraven.' Hij wijst op de slavenopstand in Haïti, eind achttiende eeuw. 'De Haïtianen kwamen in opstand tegen de slavernij, met beroep op de idealen van de Franse Revolutie: vrijheid, gelijkheid en broederschap. Toen zeiden de Fransen: 'Zo hebben we het niet bedoeld.' Maar die ideeën zijn universeel. Haïtianen namen de Franse Revolutie serieuzer dan de Fransen zelf. En zo zijn er dus ook marxistische denkers, die de universele principes van gelijkheid uit het werk van Marx consequenter hanteren dan de Duitse filosoof zelf doet.'

Niet cancelen, maar bekritisieren

Op Nederlandse universiteiten heerst steeds meer bewustwording

BEELD: PIXABAY

'De uitdaging is om met Marx tegen Marx te denken'

over racisme. Zo is op de Universiteit van Amsterdam een 'Decolonization Toolkit' gelanceerd: een virtuele gereedschapskist voor studenten en medewerkers om zichzelf en de universiteit te 'dekoloniseren'. Ineke Sluiter, president van Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, juicht het zogenoemde 'woke'-denken toe, zei ze op de radio: 'Bestuderen we de goede dingen en doen we dat op de goede manier? En komen de juiste mensen aan bod op de universiteit?'

Op Nederlandse universiteiten liggen de achttiende-eeuwse filosofen David Hume en Immanuel Kant dan ook in toenemende mate onder vuur vanwege hun racistische ideeën. Zo stelde Hume dat 'er nooit een beschaafd volk heeft bestaan met een andere huidskleur dan de blanke' en beweerde Kant dat de mensheid haar 'hoogste graad van volkomenheid' zou vinden in het witte ras. In het kader

van 'dekolonisatie van het curriculum' wijzen steeds meer docenten en studenten op de donkere kant van deze filosofen. Hoe gaan docenten om met die donkere kant van Marx?

Volgens Van de Sande is er een misvatting in de discussie over dekolonisatie van het curriculum geslopen. 'Kritiek op filosofen betekent niet dat ze gecancelled moeten worden, maar wijzen op problematische kanten van sommige denkers. De vraag of een gebouw naar iemand moet worden genoemd is een andere dan de vraag of iemand in het curriculum thuishoort. Marx is relevant omdat hij ons nu nog steeds iets te zeggen heeft. Net als Kant. Dat betekent niet dat deze filosofen gevrijwaard moeten worden van kritiek. Bedenk ook: er is een groot verschil tussen de wijze waarop jongeren op social media flirten met het marxisme en hoe Karl Marx op de universiteit wordt onderwezen.'

Van de Sande verzorgt voor eerstejaars studenten het vak Inleiding in de Politieke Filosofie. Hij begint deze colleges met Marx, want hij is een belangrijk referentiepunt voor andere continentale filosofen. ‘Maar omdat het een inleiding in de politieke filosofie is, behandel ik niet alles, ook niet de antisemitische denkbeelden van Marx’, vertelt hij. ‘Antisemitisme vormt ook niet de kern van zijn denken. En op die kern, daar focussen we ons op.’ Tegelijkertijd gaat Van de Sande wel in op de antisemitische en racistische denkbeelden van Marx als studenten daar vragen over stellen, zegt hij. ‘Je

moet hier niet moeilijk over doen.’

Lijster beaamt dit. ‘De uitdaging is om met Marx tegen Marx te denken. Zijn ideeën over universele emancipatie kun je gebruiken om zijn antisemitische denkbeelden te ondergraven.’ Hij vertelt dat hij de controversiële Marx-tekst *Zur Judenfrage* (‘Over het Jodenvraagstuk’) bewust aan zijn studenten laat lezen.

‘Met het oog op de hedendaagse identiteitspolitiek is dit een interessante tekst. Want in hoe verre kun je rechten claimen voor een specifieke groep? Karl Marx had een Joodse achtergrond, maar was fel tegen aparte rechten voor

‘Juist foute denkers die buiten je comfortzone vallen kunnen filosofisch gezien heel interessant zijn’

Joden. Dit argument zie je tegenwoordig terug bij *diehard* marxisten, die tegen identiteitspolitiek zijn omdat volgens hen de enige tegenstelling de klassentegenstelling is en de enige strijd de klassenstrijd. Vrouwenemancipatie en Black Lives Matter vinden ze maar afleiden van die ‘echte’ strijd.’

Natuurlijk bevat *Zur Judenfrage* problematische passages, zegt Lijster. ‘Joden worden door Marx weggezet als sjacheraars en hun enige God is geld, aldus Marx. Dat is niet goed te praten. Maar ik vraag mijn studenten wat Marx precies bedoelt. Wat wil hij met deze tekst bereiken? En dan zie je dat een foute tekst toch heel interessant kan zijn.’

Leezenberg, is het daar helemaal mee eens, vertelt hij. ‘Mijn studenten laat ik ook teksten van Martin Heidegger en Carl Schmitt lezen, die in de jaren dertig van de vorige eeuw sympathiseerden met het naziregime. Niemand op de universiteit zegt dat we deze filosofen maar niet moeten lezen, omdat ze foute standpunten hebben. Juist foute denkers die buiten je comfortzone vallen kunnen filosofisch gezien heel interessant zijn. Je moet studenten meenemen, intellectueel uitdagen, hun horizon verbreden.’

Van de Sande: ‘Mijn collega’s behandelen in hun colleges Heidegger en ik vertel mijn studenten over Schmitt. Een nadrukkelijke verwijzing naar Schmitts rol in de NSDAP is daarbij onvermijdelijk.’ Volgens de Nijmeegse filosoof zijn er marxisten die Marx in bescherming nemen tegen kritiek, maar dat gebeurt volgens hem niet op de

universiteit. ‘Er zullen vast wel mensen die vinden dat het antisemitisme bij Karl Marx niet moet overdreven. Maar ik ken geen collega’s die zijn antisemitisme ontkennen.’

‘We kijken niet weg bij Marx omdat hij onze topideoloog zou zijn’, vervolgt Leezenberg, die grote moeite heeft met de wijze waarop ‘rechts’ de universiteit volgens hem framet. ‘Sociale wetenschappen en geesteswetenschappen worden beschuldigd van linkse indoctrinatie, maar dat is echt kwaadaardige onzin. Er is geen plaats op de Nederlandse universiteit waar studenten méér worden geïndoctrineerd dan de afdeling Encyclopedie van de Rechtsfilosofie van de Universiteit Leiden, waar Paul Cliteur eerstejaars studenten dwingt zijn boeken te lezen. Met rechtsfilosofie heeft dat niets te maken, het is Cliteurkunde. En Cliteur is ook een van degenen die blijft vasthouden aan het kwaadaardige concept cultuurmarxisme, dat ook door massamoordenaar Anders Breivik werd gebruikt, om denkbeelden weg te zetten die niet in zijn ideologische straatje passen.’

De echte aanval op de academische vrijheid komt volgens Leezenberg dan ook niet van ‘linkse wetenschappers’, maar van populistische politici als premier Viktor Orbán van Hongarije en president Jair Bolsonaro van Brazilië, en het ultraseculiere Frankrijk dat de aanval heeft geopend op het zogenoemde *islamogauchisme* (islamlinks, red.). ‘Maar daar hoor je rechtse critici uiteraard niet over.’ ●

ZUR JUDENFRAGE.

- 1) Bruno Bauer : Die Judenfrage. Braunschweig 1843. —
2) Bruno Bauer : Die Fähigkeit der heutigen Juden und Christen frei zu werden. Ein und zwanzig Bogen aus der Schweiz. Herausgegeben von Georg Herwegh. Zürich und Winterthur. 1843. S. 56—71. —

Von

KARL MARX.

I.

Bruno Bauer : Die Judenfrage. Braunschweig 1843.

Die deutschen Juden begehren die Emancipation. Welche Emancipation begehren sie? Die staatsbürgerliche, die politische Emancipation.

Bruno Bauer antwortet ihnen : Niemand in Deutschland ist politisch-emancipiert. Wir selbst sind unfrei. Wie sollen wir euch befreien? Ihr Juden seid Egoisten, wenn ihr eine besondere Emancipation für euch als Juden verlangt. Ihr müsstet als Deutsche an der politischen Emancipation Deutschlands, als Menschen an der menschlichen Emancipation arbeiten und die besondere Art eures Drucks und eurer Schmach nicht als Ausnahme von der Regel, sondern vielmehr als Bestätigung der Regel empfinden.

Oder verlangen die Juden Gleichstellung mit den christlichen Unterthanen? So erkennen sie den christlichen Staat als berechtigt an, so erkennen sie das Regiment der allgemeinen Unterjochung an. Warum missfällt ihnen ihr specielles Joch, wenn ihnen das allgemeine Joch gefällt! Warum soll der Deutsche sich für die Befreiung des Juden interessiren, wenn der Jude sich nicht für die Befreiung des Deutschen interessirt?

Der christliche Staat kennt nur Privilegien. Der Jude besitzt in ihm das Privilegium, Jude zu sein. Er hat als Jude Rechte,

A close-up portrait of a man with a short beard and mustache, looking upwards and to the right. He is wearing a dark jacket over a light blue shirt. The background is a warm, golden-brown color.

● EWOUT KLEI

Coates krijgt naast waardering ook kritiek. In 2017 schreef de zwarte intellectueel Cornel West een kritische beschouwing over Coates in de Britse krant *the Guardian*. Coates is volgens West het neoliberale gezicht van de zwarte

BEELD: UNSPLASH

CORNEL WEST (BEELD: YOUTUBE)

RENI EDDO-LODGE (BEELD: YOUTUBE)

KIMBERLÉ CRENSHAW (BEELD: YOUTUBE)

vrijheidstrijd, die 'witte suprematie' 'fetisjiseert' en presenteert het als onveranderlijk, wat een collectieve strijd tegen racistische structuren zou verhinderen. Ook hekelt West de steun van Coates aan Barack Obama, de president die volgens West verantwoordelijk is voor de drone-aanvallen in het Midden-Oosten op 'mensen van kleur'. Nadat *alt-right*-ideoloog Richard Spencer uit opportunistische redenen ook partij koos voor West, besloot Coates zijn Twitter-account te verwijderen.

Cornel West

De Amerikaanse intellectueel Cornel West (1953) is hoogleraar Theologie en Afro-Amerikaanse studies. In 1980 promoveerde hij op een proefschrift over ethische aspecten van het marxisme. In 1993 bracht hij het boek *Race Matters* uit, een bundel essays waarin hij onder meer een analyse geeft van de rellen in Los Angeles 1992. Het boek werd een bestseller. Niet lang daarna nam West deel aan de National Conversation on Race, die was opgezet door president Bill Clinton.

In 1998 werd West hoogleraar aan Harvard University. Interne geschillen over Wests buitenuniversitaire activiteiten (West bracht in 2001 een hiphopalbum uit) brachten hem in 2002 terug naar Princeton University. In 2007 werkte West samen met muzikant

Prince en nam een nieuwe versie op van diens nummer *Dear Mr. Man*.

West is erevoorzitter van de Democratic Socialists of America, een Amerikaanse socialistische partij. In 2004 steunde West de kandidatuur van Al Sharpton, die dat jaar tevergeefs een gooi naar het Amerikaanse presidentschap deed. De radicale democraat en socialist West haalt zijn intellectuele inspiratie uit meerdere tradities, waaronder het christendom, de zwarte kerk, marxisme, neopragmatisme en transcendentalisme.

Reni Eddo Lodge

De Britse feministe, antiraciste en journaliste Reni Eddo-Lodge (1989) schrijft voor onder meer *the New York Times*, *the Guardian*, *BuzzFeed* en *Vice*. Ze is echter vooral bekend vanwege haar in 2017 verschenen boek *Why I'm no longer talking to white people about race*, dat in 2020 opnieuw een bestseller werd. Op 16 juni 2020, drie weken na de dood van George Floyd, werd ze de eerste zwarte Britse vrouw die op nummer 1 in de Britse boekenlijsten stond.

In *Why I'm No Longer Talking to White People About Race* staat de vraag centraal wat het betekent om niet-wit te zijn in een wereld waarin wit-zijn de norm is. Racisme vind je volgens Eddo-Lodge in de politiek, op straat en in onze popcultuur. Het gaat niet alleen om de

diepgewortelde angst voor massamigratie of een discussie over een zwarte James Bond, maar racisme vind je ook terug bij hoogopgeleide, beschaafde, tolerante burgers. Zij zijn het alleen subtieler. Om het structurele racisme tegen te gaan moeten we er ons allemaal bewust van worden.

Het boek geeft daarnaast een overzicht van de ervaringen van zwarte en Aziatische mensen in het Verenigd Koninkrijk, met inbegrip van de Atlantische slavenhandel, Indiase soldaten in de Eerste Wereldoorlog, de Bristol Bus Boycott, de rassenrellen van 1981 en de zwarte afdelingen van de Labour-partij.

Kimberlé Crenshaw

De Amerikaanse rechtsgeleerde, burgerrechtenactiviste en hoogleraar Kimberlé Crenshaw (1959) is gespecialiseerd in rassen- en gendervraagstukken. Ze muntte in 1989 de term 'intersectionaliteit'. Ook stond ze mede aan de basis van de zogenoemde *critical race theory*. Dit is de theorie dat institutioneel racisme alomtegenwoordig is in een dominant 'witte' cultuur, dat machtsstructuren gebaseerd zijn op witte 'privileges' en 'suprematie' en de marginalisering van gekleurde mensen hierdoor blijft bestaan. Critical race theory wil witte machtsstructuren ontmaskeren en sociale en politieke verandering bewerkstelligen.

'Intersectionaliteit' is de notie dat mensen discriminatie en onderdrukking ondervinden op grond van een veelvoud van factoren. Een zwarte vrouw bijvoorbeeld wordt niet alleen gediscrimineerd omdat ze zwart is, maar ook omdat ze een vrouw is. En als ze ook nog eens moslima is, invalide en non-binair, dan is de discriminatie nog zwaarder.

Critical race theory en intersectionaliteit vormen de theoretische basis van genderstudies en hebben grote invloed op andere sociale wetenschappen en het publieke debat. Veel feministische activisten, columnisten, journalisten en schrijvers noemen zich intersectioneel en ijveren voor sociale rechtvaardigheid.

Vamba Sherif

Schrijver Vamba Sherif (1973) is geboren in Liberia. Hij woonde een tijdlang in Koeweit, waar zijn vader hoogleraar was. In 1991 vluchtte de familie naar Nederland, vanwege de Golfoorlog die toen uitbrak.

Serif leerde Nederlands, studeerde rechten en bracht in 1999 zijn debuutroman uit: *Het land van de vaders*. Dit boek, dat deels gebaseerd is op de verhalen van zijn grootmoeder, gaat over de botsing tussen uit de Verenigde Staten teruggekeerde slaven en andere Liberianen.

Daarna volgden de romans *Het koninkrijk van Sebah* (2003), *Zwijg-*

VAMBA SHERIF (BEELD: YOUTUBE)

CHIMAMANDA NGOZI ADICHIE (BEELD: WIKIMEDIA COMMONS / SLOWKING)

KWAME ANTHONY APPIAH (BEELD: YOUTUBE)

plicht (2007), *De Getuige* (2011) en *De zwarte Napoleon* (2015). Dit laatste boek is een historische roman over de West-Afrikaanse heerser Samori Ture, die een vrijheidsstrijd vocht tegen de Franse en Britse koloniale overheersers. De romans van Sherif zijn in het Engels vertaald.

Sherif schrijft niet alleen romans maar zet zich actief in voor de zwarte letteren in ons land. In 2018 redigeerde Sherif - samen met Ebissé Rouw - de bundel *Zwart: Afro-Europese literatuur uit de Lage Landen*. Onder meer NRC-columniste Clarice Gargard, *Trouw*-columnist Babah Tarawally, *OneWorld*-hoofdredacteur Seada Nourhussen en voormalige *Kanttekening*-columnist Kiza Magendane schreven voor deze bundel een bijdrage.

Sherif publiceerde in veel Nederlandse media en internationale media, waaronder *the New York Times* en het Duitse tijdschrift *KulturAustausch*. Zijn laatste roman, die in mei dit jaar verscheen, heet *Ongekende liefde*, waarin Sherif zijn levensverhaal vertelt aan zijn tienjarige dochter Bendu.

Sherif leeft voor literatuur, zo vertelde hij in een interview: 'Literatuur laat me sprakeloos achter, met een gebroken hart. Soms treft een scène, en niet de hele roman, een zin, en niet een hoofdstuk, mij als een bliksemschicht; of zij voert

mij op zinnelijke vleugels naar onvoorstelbare genoegens en pijnen.'

Chimamanda Ngozi Adichie

De Nigeriaanse feministe Chimamanda Ngozi Adichie (1977) wordt gezien als een van de belangrijkste Afrikaanse schrijvers van haar generatie. Haar werk - dat bestaat uit gedichten, toneelstukken, romans - is vertaald in meer dan dertig talen. Ze heeft hiermee veel internationale prijzen gewonnen. Haar beroemdste boeken zijn *Half a yellow sun* (2006), dat gaat over de oorlog in Biafra, en *Americanah* (2013), over een Nigeriaanse vrouw die naar de Verenigde Staten is geëmigreerd.

Ook is Adichie beroemd vanwege haar optredens. In haar TED-talk *The danger of a single story* uit 2009 betoogde de schrijfster dat het beperken van het perspectief tot slechts één van de vele mogelijke verhalen over mensen, groepen of plaatsen stereotypen en clichés creëert. Haar TED-lezing *We should all be feminists* (2013) werd miljoenen keren bekeken en fragmenten uit de lezing komen terug in de song 'Flawless' van Beyoncé. Adichie heeft hierover gemengde gevoelens, vertelde ze aan *de Volkskrant*, omdat sommigen zeggen dat Beyoncé haar beroemd heeft gemaakt, terwijl ze al jaren aan de weg timmert als schrijfster.

Voig jaar hield Adichie in Utrecht de elfde Belle van Zuylen-lezing, genoemd naar de beroemde achttiende-eeuwse Nederlandse schrijfster en feministe *avant la lettre* Belle van Zuylen. Het International Literature Festival Utrecht reikte haar toen ook de Belle van Zuylenring uit. Historisch onderzoek in opdracht van de gemeente Utrecht dit jaar wees echter uit dat Van Zuylen haar kapitaal mede dankte aan de slavernij.

Kwame Anthony Appiah

De Ghanees-Britse filosoof, cultuurcriticus en schrijver Kwame Anthony Appiah (1954) houdt zich bezig met het begrip identiteit. Volgens hem zijn alle mensen op aarde gelijk, ongeacht hun ras, geslacht, seksuele voorkeur en andere vormen van identiteit. Appiah doceerde aan verschillende universiteiten, waaronder Harvard. Hij is sinds 2014 hoogleraar filosofie en rechten aan de Universiteit van New York.

Volgens Appiah stoppen we andere mensen wat al te graag in een hokje. We plakken ze labels op qua ras, godsdienst, sekse, maatschappelijke klasse, enzovoort. Maar de onderlinge overeenkomsten zijn volgens hem groter dan de verschillen, zo betoogt hij in het boek *Cosmopolitanism: Ethics in a world of strangers* uit 2007. Het ideaal van Appiah is een verlichte gemeenschap van wereldburgers,

die met elkaar kennis maken en van elkaar leren door de dialoog.

Appiah is ook kritisch over bepaalde opvattingen die populair zijn in de eigen zwarte gemeenschap, zoals het zogenoemde Afrocentrisme. Dit is de ideologie dat de menselijke beschaving in Afrika begon, het Oude Egypte en de Carthaagse veldheer Hannibal zwart waren en dat Europa alles aan Afrika te danken heeft. Volgens Appiah is dit denken een pseudowetenschappelijk spiegelbeeld van het negentiende-eeuwse Eurocentrisme.

Zulke kritiek wordt door lang niet iedereen op prijs gesteld. Zo noemde hoogleraar Afrikaanse studies Molefe Kete Asante het werk van Appiah 'anti-Afrikaans'. Appiah is pas sinds kort een Afrikaanse voornaam (Kwame) gaan gebruiken, in plaats van Anthony. Appiah doet dit om de lezer eraan te herinneren dat hij zwart is. Dat is maar goed ook, vindt Asante, want Appiah 'schrijft en spreekt vaak alsof hij wit is'.

Taiye Selasi

De Brits-Amerikaanse schrijfster Taiye Selasi (1979) heeft een Ghaneese en Nigeriaanse achtergrond. Ze werd geboren in Londen, maar groeide op in de Amerikaanse staat Massachusetts.

In 2005 publiceerde *LIP Magazine* haar artikel 'Bye-Bye, Babar (Or: What is an Afropolitan?)'.

TAIYE SELASI (BEELD: YOUTUBE)

IBRAM X. KENDI (BEELD: WIKIMEDIA COMMONS / LARRY D. MOORE)

COLEMAN HUGHES (BEELD: YOUTUBE)

Hierin gaf ze een nieuwe groep mensen in de Afrikaanse diaspora in het Westen een naam, namelijk de cosmopolitische zwarte mensen in de grote Amerikaanse en Europese steden die diversiteit omarmen en zich op verschillende plaatsen in de wereld thuis voelen. Het artikel werkte ze een jaar later uit tot een essay, dat werd bewerkt voor het toneel.

Daarnaast is Selasi auteur van het korte verhaal 'Sex lives of African Girls', dat in 2011 werd gepubliceerd in het literaire tijdschrift *Granta*, en de roman *Ghana must go* (2013). Deze roman, die tevens haar debuutroman was, kreeg wereldwijde aandacht.

Samen met schrijvers Priya Basil en Chika Unigwe en de schrijfster Nii Ayikwei Parkes verzorgde Selasi in 2014 in Duitsland de Tübinger Poetik-lezing. De vier auteurs vertegenwoordigen wat Taiye Selasi 'Afropolitan Literature' noemt.

Ibram X. Kendi

De Amerikaanse historicus, schrijver en antiracisme-activist Ibram X. Kendi (in 1982 ter wereld gekomen als Ibram Henry Rogers) is sinds juli vorig jaar directeur van het Centrum voor Antiracismeonderzoek aan de Universiteit van Boston.

Als historicus heeft Kendi artikelen gepubliceerd in diverse wetenschappelijke tijdschriften over sociale en Afro-Amerikaanse

geschiedenis. Ook schrijft hij, net als Ta-Nehisi Coates, voor het maandblad *the Atlantic*. Bovendien is hij de auteur van vijf boeken, waaronder het in 2019 verschenen boek *How to be an antiracist*, dat een jaar later dankzij de moord op George Floyd een bestseller werd. Linkse recensenten prezen het boek de hemel in, vanwege 'de briljant eenvoudige stijl', terwijl rechtse recensenten het boek afbrandden.

Zo betoogde de tegendraadse zwarte filosoof Coleman Hughes dat het boek 'slecht beargumenteerd, slordig onderzocht, onvoldoende op feiten gecontroleerd, en soms met zichzelf in tegenspraak' was. Omdat Kendi 'antiracistische' meningsuiting, wetten en beleid wil afdwingen zijn de doelen die hij voorstaat 'openlijk totalitair', aldus Hughes.

In 2020 pleitte Kendi voor een Departement van Antiracisme, dat als taak zou moeten hebben 'het vooraf controleren van al het lokale, staats- en federale overheidsbeleid, om er zeker van te zijn dat het geen raciale ongelijkheid oplevert'. Ook moest dit departement het overheidsbeleid controleren en de bevoegdheid hebben om disciplinair op te treden tegen 'beleidsmakers en overheidsfunctionarissen die hun racistische beleid en ideeën niet vrijwillig veranderen.'

Kendi zorgde voor veel ophef toen hij het adopteren van zwarte

kinderen door witte adoptieouders op Twitter fel bekritiseerde en in verband bracht met kolonialisme. *Alt-right*-ideoloog Richard Spencer retweette de tweet van Kendi, met de opmerking 'Niet onjuist', wat leidde tot veel kritiek op de zwarte historicus. Kendi krabbelde vervolgens een beetje terug, door te stellen dat hij niet gelooft dat witte pleegouders inherent racistisch zijn.

Coleman Hughes

De Amerikaanse schrijver Coleman Hughes (1996) schrijft voor de rechtse website *Quillette* en voor *City Journal*, een magazine dat verbonden is aan de conservatieve denktank Manhattan Institute for Policy Research. Daarnaast schreef hij stukken voor onder meer *the Spectator*, *the New York Times*, *the Wall Street Journal*, *National Review* en *the Washington Examiner*.

Hughes heeft bovendien een eigen podcast, *Conversations with Coleman*. Onder andere de atheïstische polemist Sam Harris, de linkse filosoof Noam Chomsky, de rechtse historicus Niall Ferguson (de partner van Ayaan Hirsi Ali) en de omstreden journalist Douglas Murray, beschuldigd van moslimhaat en extreemrechtse complottheorieën, zijn bij Hughes te gast geweest.

De ster van Hughes is stijgende. In december vorig jaar werd de jonge auteur opgenomen in de

Forbes '30-onder-30-lijst' voor het jaar 2021 in de categorie media. In de Franse krant *le Monde* noemde Stéphanie Chayet Hughes één van de vier 'anticonformisten van het antiracisme', samen met Glenn Loury, Thomas Chatterton Williams en John McWhorter. In *de Kanttekening* schreef opiniemaker Paul Verhoeff over Hughes, Glenn Loury, en John McWhorter een column, waarin hij aandacht vroeg voor deze 'gematigde geluiden'.

Tot enkele jaren geleden was Hughes een uitgesproken aanhanger van de Black Lives Matter-beweging, maar is gaandeweg kritisch over de 'antiracistische dogma's' geworden. Zo plaatst hij kanttekeningen bij het politiegeweld tegen Afro-Amerikanen en hekelt hij het *woke* activisme van witte antiracisten, die voor gevoelens van vervreemding zouden zorgen bij zwarte mensen.

In 2019 getuigde Hughes voor een commissie van het Huis van Afgevaardigden, die zich boog over het vraagstuk van herstelbetalingen voor de slavernij. Hughes is hier een fervent tegenstander van. 'Als we vandaag herstelbetalingen zouden doen, zouden we het land alleen maar verder verdelen, waardoor het moeilijker wordt de politieke coalities te vormen die nodig zijn om de problemen op te lossen waarmee zwarte mensen vandaag worden geconfronteerd.' ●

Interview.

Kiza Magendane: 'Nederland is toe aan een collectieve therapiesessie'

Schrijver en ondernemer Kiza Magendane is optimistisch over Nederland, dat hij met een huis vergelijkt. Daarin kunnen de bewoners met al hun verschillen en geschillen door één deur, en is er genoeg ruimte voor iedereen om zich thuis te voelen. Maar om dat te bereiken, moeten we eerst *Met Nederland in therapie*, ook de titel van zijn boek.

● FITRIA JELYTA

Mag ik een Nederlander worden?', vraagt Magendane, tot voor kort columnist bij de *Kanttekening* en nu bij *NRC*, zich af aan het begin van zijn boek. Hierin maakt hij duidelijk onderscheid tussen de *jure* Nederlanderschap - wat gekoppeld is aan juridische documenten als een Nederlandse paspoort of identiteitskaart - en de *facto* Nederlander-zijn.

'Dat laatste heeft te maken met hoe wij met elkaar omgaan in de praktijk. Wanneer we praten over Nederlanderschap komt er namelijk veel meer bij kijken dan enkel het hebben van de juiste papieren die aantonen dat je een Nederlander bent', vertelt hij.

'In mijn boek reflecteer ik op die twee zaken. Ik begrijp dat er een strijd gaande is die te maken heeft met de *facto* Nederlander-

'De opdracht van Nederlanderschap is: hoe kunnen wij de publieke ruimte zodanig inrichten dat iedereen zich thuis voelt?'

schap: niet iedereen voelt zich in Nederland thuis. Mensen kunnen ondanks het hebben van een geldig Nederlands identiteitsbewijs worden buitengesloten, en worden de *facto* Nederlanderschap geweigerd. Waarom? Onder andere vanwege

hun huidskleur of geloof, die afwijken van de dominante norm van de witte Nederlander.'

Magendane ziet deze vorm van buitensluiting - racisme en cultu-ralisme - als onderdeel van 'heksesdenken': het beschouwen van een

ander die afwijkt van de eigen normen en waarden als een vijand. Dit heksesdenken wordt volgens hem gevoed door het vaststellen van wat de *facto* Nederlanderschap inhoudt.

'Vaststellen is wat politici doen. Ze stellen vast wat de normen en waarden zijn van de Nederlander. Wanneer je daarvan afwijkt, dan ben je geen Nederlander. Bijna alle politieke partijen doen hun best om deze dominante Nederlandse identiteit te formuleren, omdat ze antwoord willen hebben op het onbehagen in de samenleving. Het is een statische invulling van het Nederlanderschap die buitensluiting in de hand werkt', zegt hij.

'In mijn boek betoog ik waarom dat geen recht doet aan de complexiteit van Nederland. Het wordt bewoond door mensen met verschillende achtergronden. Die diversiteit, maar ook de tijdgeest waarin we leven in een snel veranderende wereld, moet worden

erkend. Vanuit dat uitgangspunt moeten we ons een nieuwe voorstelling van Nederland kunnen maken. Wat we daarbij nodig hebben is een open houding en het vermogen om te dromen over hoe al die Nederlanders ondanks hun verschillen en verleden samen door één deur kunnen gaan.'

Het huis Nederland

Het huis Nederland, zoals Magendane in zijn boek beschrijft, bevat vele 'binnenkamers' waarin verschillende groepen mensen zichzelf kunnen zijn en zich niet hoeven te verantwoorden voor de buitenwereld. In datzelfde huis is er ook een publieke ruimte waarin de verschillende groepen samenkomen. 'De opdracht van Nederlanderschap is: hoe kunnen wij de publieke ruimte zodanig inrichten dat iedereen zich thuis voelt? Daar gaat mijn boek over.'

Is het niet te ambitieus om te denken dat iedereen zich thuis kan voelen in Nederland? De schrijver denkt van niet. 'Ik denk dat we daarnaartoe moeten werken omdat wij door het lot verbonden zijn. Door lottbestemming zijn wij tot het Nederlanderschap veroordeeld. Net als familieleden die dezelfde achternaam delen, zo zijn wij als Nederlanders met elkaar verbonden', zegt hij.

Wel beseft hij dat niet alle Nederlanders dezelfde binding hebben met het land. 'Ik identificeer mij met Nederland, daarom heb ik dit boek geschreven. Het is uit liefde voor Nederland dat ik dit schreef. Tegelijkertijd heb ik ook een emotionele relatie met het land waar ik vandaan kom. Net als veel biculturele Nederlanders heb ik een gelaagde identiteit.'

Samen met zijn grootmoeder vluchtte de 29-jarige schrijver op jonge leeftijd zijn vaderland Congo vanwege de grote Afrikaanse oorlog, die er tussen 1998 en 2003 plaatsvond.

'Naar schatting verloren meer dan 5 miljoen mensen hun leven, verdwenen als machteloze mieren omdat iemand met een kalasjnikov of een machete het vermogen had hen tot levenloze as te maken. Geen andere oorlog kent zo

veel slachtoffers na de Tweede Wereldoorlog. De reden blijft voor mij een mysterie. Mijn herinneringen aan de oorlog komen in vlagen terug. Ik weet dat veel tieners het dorp verlieten en de bergen in gingen om nooit meer terug te komen. Zij die wel terugkeerden, droegen een geweer, nieuwe kleren en hadden een radio op hun schouder', beschrijft hij in zijn boek.

'Door mijn verleden heb ik soms het idee dat ik het niet verdien om op sommige plekken te zijn. Maar we zijn niet ons verleden. Het verleden vormt ons, maar definieert ons niet', zegt Magendane. Als migrant heeft hij altijd geleerd om zich aan te passen aan zijn omgeving, en om verandering te accepteren als onderdeel van het leven.

'Dat zie ik ook terug in hoe ik kijk naar Nederlanderschap, en daarom pleit ik voor een dynamische invulling daarvan. Ik weet dat alles verandert, en mijn verleden inspireert mij om pragmatisch en creatief naar Nederland te kijken.' Volgens Magendane is Nederlanderschap daarom een sociale constructie en een politieke afspraak, die niet enkel aan de politiek - links of rechts - moet worden overgelaten om invulling aan te geven. 'Om de collectieve therapiesessie aan te gaan die de dynamische invulling van Nederlanderschap mogelijk maakt, is er wil en bereidheid nodig. We moeten in die wil en

bereidheid investeren. Zolang de wil er is, is er hoop.'

Collectieve therapiesessie

Magenda is zelf nog nooit in therapie geweest, zegt hij. Toch ziet hij meerwaarde in een therapeutische lens voor maatschappelijke vraagstukken rond het Nederlanderschap. 'Ik ben zelf niet op therapie gegaan, maar het schrijven van dit boek was een vorm van therapie. Voor mij is schrijven ook een vorm van bevrijding, omdat het mij in staat stelt om de wereld te begrijpen', vertelt hij. 'Ik schrijf niet omdat ik heel erg van woorden houd, maar omdat ik positieve impact wil maken op de samenleving om mij heen. Ik hoop ook dat het lezen van dit boek een vorm van therapie kan zijn voor de lezer.'

Hij haalt de zogenoemde LEF-methode (Luisteren, Empathie tonen en Feedback geven) aan. Deze methode werd door oud-Kamerlid Tanja Jadnanansing (PvdA) ontwikkeld naar aanleiding van de aanslag op de redactie van het Franse satirische tijdschrift *Charlie Hebdo* in 2015. Volgens Magendane is de LEF-methode een mooi begin en een oproep aan anderen om op een collectief niveau een therapiesessie met Nederland aan te gaan.

Bij therapie hoort ook dat er wordt geluisterd naar emoties en onderbuikgevoelens. Zo merkt de

schrijver op dat er in Nederland een hunkering is naar zekerheid en stabiliteit. 'Door grote krachten zoals globalisering en transnationalisering, zie je dat het huis Nederland zoals ik dat schets in mijn boek, vanuit alle kanten in opschudding wordt gebracht. Dat leidt tot nervositeit, maar ook tot 'wortelzucht': een hunkering naar een thuis, in een snel veranderende en complexe wereld', aldus Magendane.

'We willen houvast, we willen alles verzekeren. De nieuwkomer is daar echter pragmatisch in. Door mijn verleden weet ik dat je alles kan verzekeren wat je wil, maar de wereld is onvoorspelbaar', gaat hij verder. 'Dat is ook een belangrijke les die we in Nederland kunnen leren van de nieuwkomer: omgaan met onzekerheid.'

In dit onzekere bestaan heeft iedereen een eigen verantwoordelijkheid om bij te dragen aan het inclusief maken van de publieke ruimte van het huis Nederland, stelt Magendane. 'Op verschillende plekken en sectoren zijn we al volop bezig met het bouwen aan een nieuw Nederland. Dat zie je ook aan de biculturele Nederlanders die hun plek in de maatschappij opeisen. Ik beschouw het als een groot privilege om samen met andere generatiegenoten te kunnen meedenken over de toekomst van Nederland.' •

ergosana

Medisch Adviesbureau

Drs. İsmail Sevinç

Medisch adviseur/verzekeringsarts

www.ergosana.nl - i.sevinc@ergosana.nl - 0624706882

**Rijbewijskeuring
B,C,D, (E) groot
rijbewijs**

**Medische Keuring
Levensverzekering**

**Verzuim &
Re-integratie**

**Vaccinatiezorg
particulier /
Bedrijven**

RIJBEWIJSKEURING OOK OP ZATERDAG

Interview.

BEELD: JAZIE VELDHIJZEN

De Amsterdamse BIJ1-voorman Jazie Veldhuyzen maakt zich op voor de aankomende gemeenteraadsverkiezingen. BIJ1 heeft met één zetel een invloedspositie in de hoofdstad, maar voormalig straatschoffie en jongerenwerker Veldhuyzen is niet tevreden. 'Helaas worden basale mensenrechten structureel ontzegd in deze stad van rijkdom en weelde.'

Van straat naar Stopera: BIJ1'er Jazie Veldhuyzen strijdt voor basale rechten

Het is een lauwe donderdagavond wanneer we Veldhuyzen via Zoom spreken. Na een uur praten over de politieke stand van zaken moet het toch even worden gevraagd: 'Heb jij dat ook Jazie, dat je steeds wordt herinnerd aan een zekere rapper als mensen je naam horen?' Hij lacht en zegt: 'Bij mij zeggen ze dan ook standaard: 'Waar is Beyoncé dan?''

We spreken hem de dag nadat een groot opinieartikel van zijn hand in het Parool is gepubliceerd over de wooncrisis. Een persoonlijke mijlpaal, die hij als volgt viert op Facebook: 'Toch wel een beetje trots op mezelf. Van mbo niveau 1 naar de Amsterdamse gemeenteraad. En ook nog eens paginagroot in *het Parool* met een pleidooi voor meer huisvesting en minder woningmarkt!'

De reacties onder de post laten zien dat velen ook trots op hem zijn. Zijn maatschappelijke betrokkenheid, bijvoorbeeld voor de meest gemarginaliseerde groepen in Amsterdam - daklozen, thuislozen en ongedocumenteerden - leveren bijna altijd honderden likes op. Het zal allemaal de revue passeren. Maar *first things first*.

Afgelopen zomer kwam de etterende ruzie in BIJ1 met Quinsy Gario en het partijbestuur tot uitbarsting. Hoe heb je deze strubbelingen ervaren?

'Ik heb veel verkeerde dingen gedaan toen ik nog zoekende was. Er was altijd veel drugs en geweld om mij heen'

'Er komt dus een extra Algemene Ledenvergadering waar beide kanten van het verhaal aan bod zullen komen. Tot die tijd wil ik geen oordeel vellen. Het is sowieso heel pijnlijk dat dit gebeurt. Het is niet goed voor de partij. Ook de manier waarop het naar buiten is gekomen, via een lek in de media.'

Dat het op een vreemde manier naar buiten is gekomen, is toch niet het echte probleem? Er gaat kennelijk iets goed mis in de partij. Dat kunnen we bijna elke dag op sociale media lezen. Hoe gaat BIJ1 hier ooit uit komen?

'Ja, het probleem is dat ik niet goed

weet wat er zich nou precies heeft afgespeeld. Daarom vind ik het lastig om er iets over te zeggen. Wat ik wel weet, is dat mensen die ik als vrienden beschouw zich aan de ene kant van het spectrum bevinden en mensen met wie ik de partij de afgelopen jaren heb opgebouwd aan de andere kant van de lijn staan. Een hele vervelende situatie dus. Ik heb simpelweg nog niet de tijd en energie gehad om hier met aandacht over te kunnen spreken met iedereen. Daarom ga ik zeker naar die extra ledenvergadering. Ik hoop dat we uiteindelijk toch enigszins het vertrouwen kunnen herstellen.'

Denk je dat het goed gaat komen?

'Ik hoop het wel. Maar eerlijk gezegd heb ik er tot nu toe bewust voor gekozen om me op andere zaken te focussen. Ik moet heel verantwoordelijk met mijn tijd omgaan. Dus ik kies ervoor om solidariteit te organiseren met mensen die dat het hardst nodig hebben. Daklozen. Ongedocumenteerden. Mensen die niet de zorg krijgen die ze nodig hebben. Mensen met een kleine portemonnee die de stad uit worden gejaagd.'

Met andere woorden: de wereld en Jazie Veldhuyzen hebben geen tijd voor een ruzie tussen Sylvana Simons en Quinsy Gario?

'We moeten hier lering uit trekken. De klachten die bij het partijbestuur zijn binnengekomen en door een externe partij zijn onderzocht kan ik niet zomaar terzijde leggen. Maar ik geloof ook dat iedereen het recht moet hebben om zichzelf te kunnen verdedigen. Anders staat bij wijze van spreken de deur open voor kliekvorming en kan je opeens politieke vijanden uitschakelen. Daarom ga ik de ALV zoveel mogelijk met een open blik in. En wat daarna komt, weet ik ook niet. Het staat in ieder geval vast dat deze situatie superlelijk is. Het bestuur, maar ook mensen die zich lelijk hebben geuit op sociale media, mag je daarover best aanspreken.'

Goed, we zullen het zien. Waarom zit je eigenlijk in de politiek?

'Ik heb tien jaar gewerkt als jonge-

renwerker voordat ik politiek actief werd. En daar groeide eigenlijk het besef dat ik bij de politiek moest zijn om daadwerkelijk iets op een structurele manier voor jongeren te kunnen betekenen. Heel cliché waarschijnlijk, maar dus echt om deze wereld een betere plek te maken voor ons allemaal. Ik ben wat je noemt een *high school dropout*. Op mijn zestiende zat ik op mbo niveau 1, en op een dag kwam mijn docent Hans Bruin naar me toe en zei: wat doe jij hier?’

Een wake up call.

‘Hij was de eerste docent die mij het gevoel gaf dat ik meer in mijn mars had. Met zijn hulp ben ik van niveau 1 naar niveau 4 gegaan en uiteindelijk het jongerenwerk ingerold.’

Dus het enige wat de docent zei is: ‘Wat doe jij hier?’

‘Nou, hij heeft mij wel echt heel goed geholpen. En de manier waarop hij dat deed inspireerde mij toentertijd om zelf ook mensen te helpen. Het doet mij denken aan een quote van 2Pac: *‘I’m not saying I’m gonna change the world, but I guarantee that I will spark the brain that will change the world.’* Dat deed Hans Bruin bij mij en ik hoop dat ik dat ook voor anderen kan betekenen.’

Oh, je bent ook 2Pac fan.

Hij lacht weer. ‘Jazeker! Hiphop in het algemeen. En ook het activisme daarin spreekt me aan. Kijk, ik heb veel verschillende dingen gedaan toen ik nog zoekende was. Met wapens op zak lopen, diefstal en andere dingen waar ik niet trots op ben. Er was altijd veel drugs en geweld om mij heen.’

Waar gebeurde dit allemaal?

‘West-Friesland. Enkhuizen, Hoorn. Daar ben ik opgegroeid. Toch heb ik via jongerenwerk een positieve draai aan de situatie gegeven. Dat ik meer politiek bewust werd hielp ook. Want ik zag dat de meeste problemen bij jongeren een politieke oorzaak hadden. Veel jongeren dealen steeds weer met dezelfde problemen omdat er sprake is van systematische ongelijkheid. Die kan je pas oplossen als

‘Ik hoor vaak verhalen van mensen die in hun eigen wijk en stadsdeel aan de kant worden gezet. Het verbaast me niet eens meer’

je aan de knoppen draait, politiek actief wordt. En dat geldt ook bij de hele kwestie rond ongedocumenteerden en vluchtelingen. Het is de oude politiek die de problemen veroorzaakt. Niet deze mensen.’

Maar waarom houdt Jazie Veldhuyzen zich nou met deze kwesties bezig? Wat is jouw intrinsieke motivatie?

‘Ik kan zo tien mensen opnoemen die zich dag en nacht met ongedocumenteerde Amsterdammers bezighouden en die ook veel meer doen dan ik. Er is veel onzichtbare solidariteit in Amsterdam. Iedereen die zich in deze stad bevindt is voor mij in de eerste plaats mens. En daardoor moet iedereen op de meest basale mensenrechten aanspraak kunnen maken. En helaas worden die rechten structureel ontzegd in deze stad van rijkdom en weelde. Dat is een rijkdom die mede te danken is aan kolonialisme en neokolonialisme. In mijn verbondenheid met de verliezers van de kapitalistische wereld zitten ook mijn antikapitalistische en antikoloniale ideeën.’

‘Maar menceer Veldhuyzen’, hoor je dan, ‘we kunnen toch niet de hele wereld opvangen?’

‘Nee, natuurlijk niet. Alleen is het belangrijk om even de context erbij te pakken over de mensen die in Amsterdam arriveren. Ze hebben vaak oorlogen overleefd, verschil-

lende zeeën overgestoken, half Europa lopend gepasseerd, met ondertussen Frontex en andere grenswachten in hun nek hijgend. Er zijn zoveel mensen die al buiten de deur worden gehouden. Het gaat dus maar om een heel beperkt aantal mensen hier in Amsterdam en Nederland. Er wordt bovendien zoveel geïnvesteerd in de deals die we met dictators sluiten om mensen af te houden. Dus ja, het is inderdaad onmogelijk om de hele wereld op te vangen hier. Maar dat wordt ook niet aan het toeval overgelaten door Frontex.’

Heeft het geen aanzuigende werking als je al die maatregelen loslaat?

‘Er is onderzoek gedaan door de Amsterdamse Ombudsman naar de beweegredenen van mensen om hier te komen. Ze komen heus niet voor de te beperkte opvang voor ongedocumenteerden van 500 mensen, terwijl er zo’n 30.000 ongedocumenteerde Amsterdammers zijn. Amsterdam is een rijke stad, waar werk is. Dat is - naast veiligheid voor oorlogsvluchtelingen - de belangrijkste reden. Het kapitaal trekt groepen mensen aan. Als we willen dat mensen niet meer naar Nederland vluchten, dan moet Nederland eerst maar eens stoppen met medeplichtig zijn in het creëren en in stand houden van redenen waardoor mensen op de vlucht slaan.’

Wat doet Nederland dan?

Nederland heeft onder meer imperialistische oorlogen zoals de invasie van Irak in 2003 gesteund. Daarbij verkoopt het wapens aan oorlogszuchtige landen zoals de Verenigde Staten. Ook voedt Nederland de klimaatchaos door ontbossing aan te jagen en de fossiele industrie te subsidiëren en het creëert armoede door privatiseringen af te dwingen via de Europese Unie, de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds.’

Op 16 maart zijn er weer gemeenteraadsverkiezingen. Wat is het belangrijkste onderwerp voor BJJ in Amsterdam?

‘We hebben een hele lijst, maar er is wat betreft wonen echt een ongekende crisis aan de gang. Als er nu niet ingegrepen wordt, dan zijn we de stad voorgoed kwijt aan corporate beleggers. Amsterdam behoort nu al tot een van de duurste steden in Europa. En dan hebben wij een 40-40-20 verdeelsleutel in Amsterdam bij nieuwbouw. Dat een college waarin de linkse partijen GroenLinks, PvdA en SP de meerderheid vormen hiervoor kiest, is uitermate teleurstellend. Want met dit verdeelsysteem verdwijnt nog steeds 60 procent van de nieuwbouw in de markt. Er zit nauwelijks een rem op de huur- en koopprijzen in de middensector en in de vrije sector. En bovendien wordt die 40 procent sociale huur niet eens gehaald. Er moeten gewoon veel meer sociale en betaalbare huurwoningen gebouwd worden.’

Hoe willen jullie dat realiseren als BJJ?

‘De gemeente moet simpelweg meer investeren in huisvesting. De gemeente Amsterdam kan bijvoorbeeld sociale huurwoningen die worden verkocht door woningcorporaties opkopen en beschikbaar stellen voor kwetsbare groepen die tussen wal en schip vallen.’

Heeft de gemeente daar wel geld voor? Zijn de grond en huizen prijzen niet te hoog geworden?

‘Door de pandemie is er minder geld, maar er is wel geld. Alleen moeten wel de juiste beleidskeuzes

gemaakt worden. In plaats van geld te investeren in bijvoorbeeld de Amsterdam Economic Board of allerlei andere keuzes die vooral multinationals ten goede komen, kan het geld besteed worden waar gewone Amsterdammers echt wat aan hebben: sociale huurwoningen. Desnoods leent de gemeente geld of verhogen we de toeristenbelasting om het te kunnen financieren.'

Hoe sta je tegenover de onteigening van pandjesbazen?

'Het valt zeer goed te verdedigen om bijvoorbeeld leegstaande panden die in het bezit zijn van private-equityfondsen zoals Blackstone te onteigenen, zodat Amsterdammers er kunnen wonen. Ik heb deze week nog met succes aan wethouder Rutger Groot Wassink gevraagd of hij kan onderzoeken of het hand-havingsinstrument beheersovername kan worden ingezet bij langdurig leegstaande panden. Het bewust leeg laten staan van woningen kan niet. Het recht op onderdak, dat ook in de grondwet is opgenomen, zou voor moeten gaan. Met het oog op de woningnood is het in mijn optiek niet onredelijk om leegstaande panden - die door het grootkapitaal worden gebruikt om winst mee te maken - te collectiviseren. Het algemeen woonbelang is belangrijker dan private rendementsmotieven.'

Ik las dat je de kostendelersnorm wilt afschaffen. Waarom?

'Dat moet landelijk gebeuren. Maar de invoering van die regel heeft tot spanningen en geldzorgen binnen families geleid en zelfs tot dakloosheid. Mensen worden op hun uitkering (bijstand of AOW, red.) gekort als ze met meerdere personen in een huis wonen. Dus mensen worden eigenlijk gedwongen zich uit te schrijven.

Maar als dit even los van die dakloosheid een mooie besparing is op de begroting, dan kan je toch wel stellen dat we tenminste het huishoudboekje op orde hebben gekregen.

Haal het geld waar het zit, zeg ik dan. Niet bij mensen die al structureel te weinig te besteden hebben.'

BEELD: YOUTUBE / DE BALIE

‘Wij vinden dat er een verbod op Zwarte Piet moet worden opgenomen in de Algemene Plaatselijke Verordening’

En hoe zit het met de aanpak tegen racisme? Zo is er onlangs een filmpje verschenen van de Amsterdamse jongerenburgemeester, Achraf el Johari, die naar eigen zeggen slachtoffer werd van etnische profilering door de politie.

'Ja, dit is een dagelijkse realiteit voor veel Amsterdammers. Ik hoor vaak verhalen van mensen die in hun eigen wijk en stadsdeel aan de kant worden gezet. Het verbaast me niet eens meer. Vooral zwarte en Marokkaanse Amsterdammers hebben nare ervaringen met de politie.'

Maar als je etnische profilering naast andere vormen van racisme en uitsluiting zou plaatsen, bijvoorbeeld het bestaan van zwarte en witte scholen, is etnische profilering dan niet het minste probleem wat betreft racisme in Amsterdam?

'Ik denk dat je naar het totaalplaatje moet kijken. Het is een optelsom van racisme in het onderwijs, de arbeidsmarkt, de woningmarkt en, in dit specifieke geval, het veiligheidsapparaat. Dit allemaal bij elkaar geeft het gevoel aan vele Amsterdammers dat ze hier niet thuis horen. Kijk bijvoorbeeld naar

het toeslagenschandaal. Dat gaat niet eens meer om gevoelens. Mensen zijn daar alleen maar om hun achternaam letterlijk kapot en dakloos gemaakt. Ze zitten op een schuldberg. Echt te ziek voor woorden.'

Is Amsterdam een racistische stad, en doet burgemeester Femke Halsema te weinig om het racisme aan te pakken?

Veldhuijzen moet weer lachen. 'Je wilt me echt in problemen brengen in de raad, hè? Ik moet Amsterdam nu ook een beetje in bescherming nemen. Als je in de context van Nederland naar Amsterdam kijkt dan is dit zeker een linkse en progressieve stad. Natuurlijk zijn er hier ook structurele en alledaagse vormen van discriminatie en racisme, maar als je Amsterdam vergelijkt met Enkhuizen of Hoorn, dan is de xenofobie daar echt een tikkeltje groter. En het Amsterdamse college steekt in vergelijking met veel andere gemeentebesturen meer tijd en energie in de bestrijding van discriminatie en racisme.'

Maar is het wel genoeg? Amsterdam is voor veel mensen ook een kille, witte stad aan het worden.

'Nee, het is zeker niet genoeg. Ik zie het ook als de taak van BIJ1 om het college daar continu op te wijzen en dat doen wij ook in de raad. In het kader van etnisch profileren blijven wij strijden voor de invoering van stopformulieren bij de politie. Wij vinden bijvoorbeeld ook dat er een verbod op Zwarte Piet moet worden opgenomen in de Algemene Plaatselijke Verordening. En dat het gemeentelijke beleid op het gebied van diversiteit en inclusiviteit ook moet worden toegepast bij deelname-ningen waar de gemeente aandeelhouder is, denk aan het Gemeentevervoerbedrijf GVB. Gentrificatie zorgt ervoor dat mensen met een kleine portemonnee - vaak mensen met een migratieachtergrond - de stad uit worden gejaagd. Over deze en andere onderwerpen dienen wij vaak moties in die te ver gaan voor het college en de coalitiepartijen. Dat laat zien dat we nog een lange weg hebben te gaan.' ●

TAYFUN BALCIK

Programmacoördinator
bij The Hague Peace
Projects voor de Armeens
Koerdische Turkse
werkgroep. Lid van de
Nieuw Amsterdam Raad
(Pakhuis de Zwijger).

Eindelijk een woning in Amsterdam

Eindelijk wat goed nieuws. Vijftien jaar na mijn inschrijving bij Woningnet heb ik de sleutels van mijn eigen sociale huurwoning in ontvangst mogen nemen. Vijftien jaar heb ik gewacht op dit moment. En hoewel ik gerustgesteld ben, voelt het met mijn kale kop en grijzende baard ook als vijftien jaar te laat.

Het was totaal onwerkelijk toen ik de woningcorporatie met een tafel en koffiekar feestelijk voor de deur van het gebouw geïnstalleerd zag. Natgeregend liep ik met mijn fiets via de hoofdingang gelijk het portiek in.

‘Ehm, het gebouw heeft een speciale toegang voor fietsen, meneer. De volgende keer kunt u van daar naar binnen,’ verwelkomde een overrompeld kijkende medewerker me.

‘Jaja, is goed’, dacht ik, en inhaleerde diep de aangename, splinternieuwe geur van de fietsenstalling in het gebouw. De fiets goed op slot - altijd doen in Amsterdam - meldde ik me bij de tafel waar mevrouw met de huissleutels zat.

‘Wilt u ook een kopje koffie?’ vroegen ze nog van buiten.

Ik bedankte vriendelijk. Doe mij maar een bosje huissleutels! Maar eerst even een ID-check, en voordat mevrouw het überhaupt in haar hoofd zou halen om de sleu-

Er moet een integrale aanpak komen om structureel de te hoge huur , energie , zorg , internet en telefoonprijzen aan te pakken

tels zomaar aan te geven, alsof het slechts een zak chips was, zei ik: ‘Kunnen we misschien een foto maken tijdens de sleuteloverdracht?’

En daar verscheen mijn en haar eerste glimlach van de dag. Soms moet je als persoon van kleur ook een beetje je best doen voor een gezellige sfeer met witte mensen om je heen. Tadaa!

Tot zover het goede nieuws. Want vanaf nu ook de maandelijkse *reality check* van een hoge huur, een hoge energierekening en duur internet voor een te kleine tweekamerwoning (1 woonkamer, 1 slaapkamer). En dan heb ik het nog niet eens gehad over stuken, plamuren, verven, laminaat, meubels - laat staan luiers voor eventuele kinderen. Met andere woorden: het leven in Amsterdam is duur, krankzinnig duur!

Er gaat zoveel geld naar vaste lasten, dat veel mensen weinig meer overhouden aan het eind van de maand. Een dagje uit eten, een krant of fitnessabonnement kan er niet meer bij.

De gasprijzen stijgen enorm. Werkende armen en uitkeringsgerechtigden zijn alweer de groep waar de hardste klappen vallen, zo valt te lezen in het laatste rapport van het Nibud. ‘Een alleenstaande in bijstand komt straks 71 euro per maand tekort door de stijgende gasprijzen.’

Dat is 71 euro te veel voor men-

sen die al in armoede leven. En het gaat niet alleen maar om energie bij de bestrijding van armoede. Er moet een integrale aanpak komen om structureel de te hoge huur-, energie-, zorg-, internet- en telefoonprijzen aan te pakken.

Hierbij alvast drie suggesties: de btw op voedsel afschaffen, de bijstand omhoog met 200 euro - zoals onder meer de Amsterdamse wethouder Rutger Groot Wassink wil - en de kostendelersnorm in de prullenbak.

‘Haal het geld waar het zit’, aldus BIJ1-raadslid Jazie Veldhuizen in mijn interview met hem op de vorige pagina’s. Bij de belastingontduikende multinationals bijvoorbeeld, die hun geld parkeren bij belastingparadijzen. Om dit allemaal gedaan te krijgen, is blijvende strijd nodig. Een kabinet-Rutte IV zal, in navolging van de neoliberale kabinetten Balkenende III, IV + Rutte I, II, III die dit allemaal hebben veroorzaakt, die mij vijftien jaar lang hebben laten wachten op een woning, niet uit zichzelf de oplossing bieden voor de toekomstige generaties.

We hebben solidariteit nodig op straat. En daarom liep ik mee in de Amsterdamse protestmars van het August Allebéplein naar Plein 40-45. Omdat ik niet wil dat jongeren van twintig en dertig jaar ook vijftien jaar moeten wachten op een woning. Tot hier en niet verder met je gentrificatie! •

JASWINA ELAHI

Cultuurwetenschapper.
Onderzoeker
Grootstedelijke
Ontwikkelingen aan de
Haagse Hogeschool.

Wonen is een mensenrecht, geen markt-product

We leven in een samenleving waar armoede heerst te midden van overvloed en welvaart. Waar vroeger de armoede simpelweg werd verklaard uit een gebrek aan werk, dus de arbeidsmarkt, is er nu sprake van een nieuwe ontwikkeling waarbij ook de woningmarkt leidt tot armoede.

De woonkosten en de energiekosten nemen versneld toe. Dit eist nu haar tol. Een zorgelijke ontwikkeling die veel financieel zwakke gezinnen in de problemen brengt.

De oorzaak ligt in het nabije verleden. Vanaf 2009 is de woningmarkt in toenemende mate geprivatiseerd: zie de afbraak van sociale huurwoningen, zie de verhuurderheffing en de belastingen op sociale huurwoningen. Dat dreef de prijzen van koop- en huurwoningen omhoog. In combinatie met stijgende energieprijzen en achterblijvende lonen ontstaan achterstallige rekeningen, komen deurwaarders langs en worden bewoners in het ergste geval op straat gezet.

De nieuwe armoede door de woningmarkt wordt bevestigd door het hardnekkige voortbestaan van armoede, naast een krapte op de arbeidsmarkt. En wie zijn de nieuwe rijken? Precies: de huizenbezitters.

Laat het zo zijn dat huisvesting en wonen geen privaat ding is. Wonen is een fundamentele levensbehoefte

De ontmanteling van het woningbeleid was een maatregel om de economie uit het slop te halen. Het achterliggende idee: het liberale geloof dat de markt de scheefgroei zou corrigeren. Maar dat is aantoonbare onzin gebleken. De markt bepaalt de prijs op basis van vraag en aanbod. Bij woningschaarste is de hoogste bidder de enige gelukkige. De gewone man is geen partij in deze wedstrijd en betaalt zodoende de grootste prijs door nog meer op achterstand te worden gezet. Ze betalen hogere huren voor steeds kleinere oppervlaktes, moeten noodgedwongen samenwonen of worden in het uiterste geval dakloos.

Rechtse partijen legitimeren het

bevoorrecht van rijke geprivilegieerden met een beroep op het zogenoemde *trickle-down* effect. Dit is het idee dat de rijken een deel van hun rijkdom zullen investeren en banen en hogere lonen zullen genereren, waardoor de economie groeit en de hele samenleving profiteert van de toegenomen welvaart. Hoewel deze *trickle-down* alleen onder specifieke condities plaatsvindt en eerder tot een tweedeling in de samenleving leidt, is dit domme idee niet dood te krijgen. In landen met een goed sociaal vangnet zie je wel een algehele welvaartsstijging. Samenlevingen die zo'n vangnet missen - denk aan de Verenigde Staten of India - gaan gebukt onder schrijnende armoede.

Stef Blok, oud-minister van Wonen en Rijksdienst, deed eens de uitspraak: 'Ik ben de eerste VVD'er die een heel ministerie heeft doen verdwijnen!' Volgens Blok was het woonbeleid af en was het ministerie Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer overbodig. Hierdoor lijkt het alsof alleen de VVD verantwoordelijk is voor de teloorgang van de volkshuisvesting. Maar ook de andere regeringspartijen in kabinet Rutte II en Rutte III (PvdA, D66, CDA, ChristenUnie) zijn medeverantwoordelijk.

Laat het zo zijn dat huisvesting en wonen geen privaat ding is. Wonen is een fundamentele levensbehoefte. Het is een mensenrecht. Daarom hebben we een instantie nodig die dit waarborgt.

Als wonen een mensenrecht is en geen marktproduct, dan zal de verdeling ook anders moeten verlopen. Bijvoorbeeld op basis van behoefte en leefsituatie, en niet bepaald door prijzen op de markt. Het is te vergelijken met het elementaire recht op onderwijs en zorg.

Ik bepleit geen uitbreiding van de overheidsbureaucratie. Wel wijs ik erop dat de markt niet de instantie is om basisgoederen te verdelen. De markt, die is voor de sterken in de samenleving, niet voor de armen. •

Congolezen kijken in een ‘mensen-schreef’ erover

● EWOUT KLEI

De Congolees-Canadese schrijver Blaise Ndala (1972) werd geboren in de Democratische Republiek Congo, studeerde van 2003 tot 2007 rechten in België en emigreerde daarna naar Canada. Daar werkte hij werkte als docent Frans en daarna als federaal ambtenaar. Maar zijn grote passie is schrijven, iets wat hij sinds 2014 op professionele basis doet. Dit jaar verscheen zijn roman *Dans le ventre du Congo* (*In de buik van Congo*). Dankzij haar blinde liefde voor een koloniale ambtenaar belandt prinses Tshala in 1958 op de wereldexpo in Brussel, waar ze wordt tentoongesteld in een ‘menselijke dieren-tuin’. Uiteindelijk verdwijnt ze zonder een spoor achter te laten. In 2004 gaat haar nichtje in België op zoek naar de verdwenen prinses. We spraken Ndala over zijn schrijverschap, zijn nieuwe roman en de vraag hoe België en Congo met het koloniale verleden moeten omgaan.

Wat trok u aan in het schrijverschap?

‘Mijn vader speelde hierin grote rol. Toen ik kon lezen, liet mijn vader mij altijd boeken lezen, die ik daarna moest samenvatten. Het was een spel tussen mijn vader en ik. Hij stelde mij ook vragen over het boek. Wat gebeurt er met de hoofdpersoon? Ik leerde hierdoor goed over verhalen nadenken. Toen ik ietsje ouder was begon ik zelf, als hobby, ook met schrijven. Gedachten, maar ook fictie. Het was echter niet mijn doel om schrijver te worden. Ik wilde studeren en advocaat worden, en daarna professor in de rechtsgeleerdheid.’

Hoe bent u dan toch schrijver geworden?

‘Er gebeurde iets toen ik naar Canada emigreerde. Ik had op dat moment een goede baan. Mijn toenmalige verloofde ontdekte per ongeluk een manuscript van mijn roman en was heel enthousiast. Ze had ook meteen door dat het mijn verhaal was, omdat ze de manier van spreken natuurlijk kende. Ze vroeg mij: ‘Waarom stuur je dit niet naar een uitgever?’ Ik was hier terughoudend over. Ik zei tegen haar: ‘Je bent verliefd op mij, daarom ben je zo vooringenomen. Uitgevers krijgen honderden manuscripten binnen, ze geven maar heel weinig ervan uit.’ We hebben toen een deal gemaakt. Ik zei:

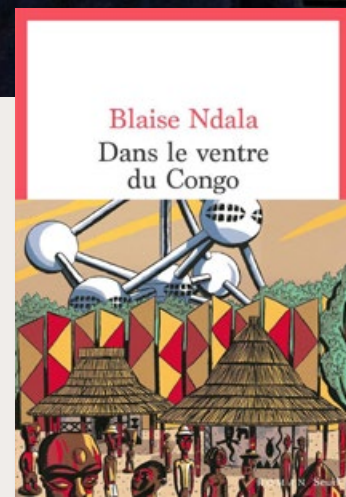

BEELD: BLAISE NDALA

‘Geef mij drie maanden tijd. Dan schrijf ik een nieuwe roman, en die sturen we - als jij dat ook een goed boek vindt - naar een uitgever op. Als het boek wordt uitgegeven, dan betaal ik onze vakantie naar Costa Rica. Als het boek niet wordt uitgegeven, dan betaal jij de vakantie.’ Het was voor mij dus een win-win-situatie. Ik begon mijn nieuwe roman te schrijven, naast mijn gewone werk, en had die binnen drie maanden af. Omdat het nu serieus was, deed ik meer mijn best. En mijn vriendin vond deze roman ook veel beter. De uitgever naar wie ik de roman stuurde was ook erg enthousiast. Schrijven was sindsdien niet langer een vrijblijvende hobby.’

Uw nieuwste boek gaat over de wereldten toonstelling van 1958 in Brussel. Waarom heeft u voor dit historische onderwerp gekozen?

‘Er heerst een dubbel taboe. Niet alleen in België maar ook in Congo is er nog steeds veel stilte over de koloniale tijd. Dat België zich geneert voor de misdaden die in Congo zijn gepleegd snap ik, maar ook de Congolezen kennen hun

BEELD: SEUIL

eigen geschiedenis onvoldoende. Er is weinig *rigueur*, weinig precisie. De Belgische koloniale overheersing wordt in Congolese schoolboeken in hele brede, niet precieze termen omschreven, zonder de specifieke details. Dat is echt een omissie, want in België bestaan veel boeken over de Eerste en Tweede Wereldoorlog, toen het land door de Duitsers werd bezet. Ik heb in Congo op de beste scholen gezeten, maar toch heel weinig over mijn eigen geschiedenis geleerd. Mijn romans hebben als doel om Congolezen meer historisch bewustzijn bij te brengen.

-zoo': romancier Blaise Ndala

gen, verhalen over de geschiedenis te vertellen die ze niet kennen.

'De wereldtentoonstelling is zo'n moment dat de Belgische en Congolese geschiedenis elkaar kruisen. Expo 58 was niet de eerste wereldtentoonstelling in Brussel. In 1897, toen de beruchte Leopold II koning van België was, werd ook een wereldtentoonstelling in de Belgische hoofdstad georganiseerd. Tijdens deze tentoonstelling was er een 'menselijke dierentuin', waar Congoleze 'inboorlingen' als 'wilden' werden tentoongesteld voor het westerse publiek en 'exotische dansen' moesten opvoeren. Zeven Congolezen overleefden de koude Belgische winter niet. Ze belandden in een anoniem massagraaf en zijn pas in 1953 fatsoenlijk begraven. Vijf jaar later vindt in Brussel Expo 58 plaats. Maar de Belgen hebben blijkbaar niets van de geschiedenis geleerd en ook deze tentoonstelling heeft een mensen-zoo.'

En heeft België nu, ruim zestig jaar later, wel iets geleerd van deze onverkwikkelijke geschiedenis?

'Nee en ja. Er is helaas nog steeds veel racisme in België, en er wordt nog steeds in racistische

weerklink in België gekregen. Standbeelden van koning Leopold II, die verantwoordelijk was voor miljoenen doden in Congo, werden beklad. Er staat in België een nieuwe generatie op die zich op een andere manier wil verhouden met het verleden, een einde wil maken aan het residu-racisme dat nog steeds bestaat. Het is ook belangrijk dat deze donkere bladzijden uit het Belgische verleden worden verwerkt. Want alleen dan kunnen we afrekenen met de racistische vooroordelen, die enorm hardnekkig zijn.'

Moet België excuses aanbieden voor de koloniale misdaden die in Congo zijn gepleegd, ook die voor 1908 zijn gepleegd toen Congo nog niet officieel een Belgische kolonie was?

'Ja, ik vind van wel. België heeft er in 1908 voor gekozen om de Congo Vrijstaat van koning Leopold II over te nemen. Daarmee erfde België niet alleen de lusten van de kolonie - de rijke bodemschatten - maar ook de lasten. Zo simpel is dat. De winsten die in België werden gemaakt zijn betaald met Congolees bloed, laten we wel wezen. En België moet hiervoor rekenschap afleggen.

'België heeft nauwelijks rekenschap afgelegd en weigerde om verantwoordelijkheid te nemen. Na de onafhankelijkheid in 1960 koos België voor de gemakkelijke weg. De bedrijven die in Congo actief waren, verplaatsten hun hoofdkwartier naar Brussel. De winsten bleven naar België gaan. Dat is best *f*cked* - excusez le mot. Congo is ziek, maar België ook. Daarom is het maken van excuses ook helend voor België. Maar er is nog een lange weg te gaan. België kan denk ik veel opsteken van Duitsland. Niet alleen heeft Duitsland uitgebreid rekenschap afgelegd over de nazitijd en de Tweede Wereldoorlog, maar ook over zijn foute koloniale verleden.'

U doelt op de Namibische genocide van 1904-1908 op de Herero en Nama?

'Precies. Duitsland heeft hier niet alleen zijn verontschuldigingen voor aangeboden, maar is met Namibië ook een herstelbetalingsregeling overeen gekomen. De Belgen zouden zich hierdoor moeten laten inspireren en met de Congolezen een brede discussie moeten beginnen over alle koloniale misdaden, menselijk en economische. Wat het resultaat ook moge zijn.'

Ook na de onafhankelijkheid kampte Congo met veel ellende: de moord op premier Patrice Lumumba in 1961, de dictatuur van Mobutu

'Belgische winsten zijn betaald met Congolees bloed. België moet hiervoor rekenschap afleggen'

en daarna de bloedige burgeroorlog, die aan meer dan twee miljoen mensen het leven heeft gekost. Hoe ziet u de toekomst van Congo in? Zijn er misschien redenen om toch optimistisch te zijn?

'Een betere toekomst is inderdaad mogelijk. Ik woon nu in Canada, dat nog geen tweehonderd jaar bestaat. Canadezen zeggen altijd dat hun land een jong land is. Maar bedenk dat Congo nog veel jonger is, het land bestaat nu 61 jaar. Congo was totaal onvoorbereid op de onafhankelijkheid, met chaos en oorlog en de dictatuur van Mobutu tot gevolg. En daarna kwam er opnieuw oorlog. Toch wil ik niet pessimistisch zijn. Congo is rijk aan grondstoffen. De bevolking is jong. Er is enorm veel potentieel. In de huidige leiders heb ik weinig vertrouwen. Maar er is een *civil society* in opkomst, jongeren die willen werken aan een betere toekomst, voor verandering kunnen zorgen. Zij zijn het licht in de duisternis.'

Uw boek is nog niet in het Nederlands vertaald. Komt er nog een Nederlandse vertaling van *Dans le ventre du Congo*?

'Dat is wel de bedoeling. Ik ga binnenkort naar de Frankfurter Buchmesse om mijn boek te promoten. Ik hoop dat we ook een uitgever kunnen vinden voor de Nederlandstalige markt. Niet alleen is mijn roman relevant voor Vlaamse lezers in België, maar ook voor Nederlandse lezers gezien jullie koloniale verleden in Indonesië en Suriname. Maar eigenlijk vind ik het nog belangrijker dat mijn roman in Congolese talen vertaald wordt. Juist Congolezen moeten hun geschiedenis beter leren kennen. En met deze historische roman wil ik daar mijn steentje aan bijdragen.' ●

'Mijn romans hebben als doel om Congolezen meer historisch bewustzijn bij te brengen'

stereotypen gedacht. Zwarte voetballers worden met apengeluiden begroet door racistische supporters. Dat is een echo uit het koloniale verleden, want de Congolezen op de wereldtentoonstelling werden door sommige bezoekers vijandig bejegend en met bananen bekogeld. Ze werden niet gezien als mensen maar als apen.

'Tegelijkertijd zie ik dat België de laatste jaren enorme stappen vooruit heeft gemaakt. Daar ben ik niet blind voor. Ook de Black Lives Matter-protesten van vorig jaar hebben veel

Een ander verhaal over gastarbeid:

In zijn romandebuut *Amarok* vertelt Mounhim Tahtahi het levensverhaal van zijn vader, die in de jaren zestig de armoede in Marokko ontvluchtte. 'Dit soort verhalen zijn vrijwel onbekend. We zien de cijfers, maar niet de mensen erachter.'

MOUNHIM TAHTAHI MET ZIJN OUDERS TIJDENS DE BOEKPRESENTATIE VAN 'AMAROK' (BEELD: ANNE-ROSE HERMER)

● ANNE-ROSE HERMER

De laatste jaren verschijnen er steeds meer boeken van auteurs, veertigers en vijftigers, die kinderen zijn van de eerste generatie migranten. Kinderen van vaders die op verzoek van Nederlandse ambtenaren onder meer Turkije en Marokko hebben verlaten om hier te komen werken. De vader van Tahtahi kwam op goed geluk naar Neder-

land, waardoor hij een ander traject heeft afgelegd. Ook gaat het verhaal, anders dan bij migratieverhalen die al zijn gepubliceerd, veel dieper in op de periodes vóórdat de migratie op gang kwam.

Mounhim Tahtahi werd in 1974 geboren in het Marokkaanse Rifgebied. Al snel emigreerden hij en zijn moeder naar Nederland. Zijn vader woonde hier al een tijdje, aanvankelijk als ongedocumenteerde. Tahtahi bracht zijn jeugd door in

Het Oude Noorden in Rotterdam.

Tegenwoordig is Tahtahi actief binnen de PvdA in zijn woonplaats Utrecht en succesvol ICT'er. Zijn roots wil hij niet vergeten. 'Mijn vader mocht niet naar school van zijn ouders. Dat mocht alleen de oudste zoon en mijn vader was de oudste niet. Mijn moeder heeft ook nauwelijks onderwijs genoten. Tot haar grote frustratie vond haar vader het na de basisschool wel wetlijes, omdat ze een meisje was.'

Tahtahi heeft bewondering voor zijn vader. Hij vraagt zich af wat hij allemaal had kunnen bereiken, als hij de kans had gekregen om te leren lezen en schrijven. Om die reden groeide Tahtahi op met het idee dat naar school gaan heel belangrijk was.

'We kregen het advies van onze ouders om kansen te pakken. Mijn vader werkte een tijd bij een papierfabriek, waar oud papier werd samengeperst. Ondanks dat 'redde'

'Je verlaat je land niet voor de lol'

BEELD: MOUNHIM TAHTAHI

hij regelmatig boeken van de sloop en nam ze mee naar huis. Onder andere delen van een encyclopedie. Zelf ging ik graag naar boekhandel Donner in Rotterdam om historische boeken te bekijken. Geld om ze te kopen had ik niet, maar ik was wel lid van de bibliotheek. Daar ging ik de boeken zoeken die ik bij Donner had gezien.'

Tahtahi wil dat het verhaal van zijn ouders verteld wordt. 'Dit soort verhalen zijn vrijwel onbekend. We zien de cijfers, maar niet de mensen erachter. Je verlaat je land niet voor de lol, maar om armoede te ontvluchten. Armoede zorgt ervoor dat je gedwongen wordt om risico's te nemen. Dwars door de woestijn reizen, bijvoorbeeld. Niet iedereen overleeft deze reis naar de kust. Ik heb mijn boek ook geschreven uit bewondering voor mijn vader.'

Uitbuiting en geweld

De hoofdpersoon in *Amarok* (Rijfjins voor 'vreemdeling' of 'migrant') is Abderrahmane (1944), die inmiddels weer in Marokko woont en daar van zijn pensioen geniet. Wanneer zijn zoon uit Nederland bij hem op bezoek is, vertelt hij hem zijn levensverhaal. Het perspectief wisselt. Soms is de zoon aan het woord, meestal de vader.

De zoon krijgt dingen te horen die hij nooit heeft geweten en schrikt af en toe. Zijn vader is heel jong gaan werken in een periode waarin je als jongen eigenlijk op school had moeten zitten. Hij was niet alleen veroordeeld tot verve-

lend werk, maar was ook vogelvrij:

'Wanneer de meloenen moeten groeien is er voor mij minder te doen. Mijn baas heeft een vriend toegezegd, dat ik in die tijd voor hem kan gaan werken. Ik zou bij die vriend houtskool moeten maken. Voor mij is dat de druppel. Ik wil niet meer voor deze boer werken. En ik wil zeker geen houtskool maken. Dat is precies wat ik hem ook vertel. Mijn weigering schiet in het verkeerde keelgat van de meloenenboer. Hij heeft mij al aan zijn vriend beloofd en mijn weigering zou betekenen dat hij op zijn woord zou moeten terugkomen. 'Wát zeg jij daar? Wil je weggaan? Jij gaat helemaal nergens heen! Als ik zeg dat je iets moet doen, dan doe je dat!' De ogen van de meloenenboer worden groot en zijn hoofd loopt rood aan. Hij schreeuwt en pakt mij stevig vast bij mijn armen. Hij hijst mij in de lucht en draait me een kwartslag. Hierdoor lig ik horizontaal in zijn armen. Met alle kracht in hem, smijt hij mij op de grond. Ik hoor mijn rug kraken wanneer ik de vloer raak. Een onbeschrijflijke en helse pijn schiet door mijn rug. Ik verga van de pijn en liggend op de grond huil ik en smee ik om genade. De meloenenboer loopt weg en laat mij, kermend van de pijn, achter. Het duurt dagen voor ik weer normaal kan lopen. In het holst van de nacht loop ik het schuurtje uit en verlaat ik de meloenenboer.'

Een citaat uit lang vervlogen tijden? Volgens Tahtahi is dat niet zo. 'Uitbuiting en geweld komt volgens mij overal ter wereld voor waar

armoede heerst. Niet alleen in Marokko. Het gaat hier sowieso om de arme gebieden en de achterstandswijken.'

Amarok verhaalt ook over de wijdverspreide corruptie in Marokko. Het bemachtigen van een paspoort was in de jaren zestig van de vorige eeuw voorbehouden aan de elite. Wie arm was, viste achter het net. Behalve als je een flinke som geld kon neertellen voor corrupte ambtenaren.

Abderrahmane kon aan een paspoort komen via de Marokkaanse ambassade in Algiers, de hoofdstad van buurland Algerije. Alleen ging dat niet zonder slag of stoot, want hij moest bewijzen dat hij legaal Algerije was binnengekomen, wat natuurlijk niet het geval was.

'Een paspoort aanvragen in Marokko verloopt tegenwoordig zonder corruptie, maar veel Marokkanen leven nog steeds in armoede', vertelt Tahtahi. 'Onze ouders zijn niet alleen weggegaan voor zichzelf. Ze hebben het ook gedaan voor ons, hun kinderen.'

De roman *Amarok* is uitgegeven in eigen beheer en online te bestellen. Tahtahi heeft het manuscript naar verschillende uitgeverijen gestuurd, maar kreeg geen reactie. Dit had volgens hem ook te maken met dat veel uitgeverijen vanwege de coronapandemie geen nieuwe manuscripten in behandeling wilden nemen.

'Ik ben uiteindelijk zzp'er en heb

besloten het zelf te doen', vertelt Tahtahi, 'maar ik heb wel een redacteur ingeschakeld omdat ik het taalkundig gezien helemaal in orde wilde hebben én goed verzorgd. De coverfoto van mijn vader op de Coolsingel én de presentatie bij boekhandel Donner maakten voor mij de cirkel rond.'

'Geschiedenis gaat pas leven als er een gezicht bij hoort,' sprak Agnes Jongerius, van huis uit historica, voormalig FNV-voorzitter en nu Europarlementariër voor de PvdA, tijdens die presentatie. 'Zo mooi om dit verhaal te lezen. Armoede, omzwervingen, maar ook het ongelooflijke doorzettingsvermogen. Proberen om een tegenslag om te zetten in iets positiefs. Het is een universeel verhaal over mensen die niet opgeven.'

PvdA-Kamerlid Khadija Arib, tot voor kort voorzitter van de Tweede Kamer, was ook aanwezig. Zij merkte op dat er eigenlijk niet zoveel bekend is over de geschiedenis van de migratie naar Nederland. Veel verhalen zijn niet verteld. Dat van de vader van Tahtahi nu dus wel. De ouders van Tahtahi leven nog en straalden zo van trots dat de verlichting in de zaal eigenlijk overbodig was. ●

BEELD: MOUNHIM TAHTAHI

Wat de middeleeuwse filosoof Ghazali ons leert over de vragen van vandaag

Voor moslims is hij een bron van inspiratie en staat hij bekend als *Hoeddjat al-islam* – ‘bewijs van de islam’. Maar in Europese literatuur wordt hij gezien als een dogmaticus, een extremist vergelijkbaar met de Taliban. Wie was de middeleeuwse denker Abu Hamid ibn Muhammad al-Ghazali (1058-1111)? En wat kunnen we van deze islamitische filosoof leren over de zin en onzin van het leven? We vroegen het islamoloog Cornelis van Lit, die onlangs Ghazali’s autobiografie naar het Nederlands vertaalde.

● FITRIA JELYTA

De autobiografie *Verlost van onzin*, die Van Lit samen met filosoof Gerko Tempelman uitbracht, behandelt onder meer de reputatie van Ghazali als gelovige, jurist en filosoof. Maar het boek biedt ook een context van de tijd waarin hij leefde. Van huis uit was Ghazali een islamitische wetsgeleerde en geen wetenschapper of filosoof. Dat is een van de redenen waarom hij in Europese literatuur een bedenkelijke reputatie heeft gekregen, aldus Van Lit.

‘Ghazali begint zijn boek met kritiek op de wetenschap en daagt verschillende denkbeelden uit. Hij wordt daardoor gezien als anti-filosoof en dogmaticus. Dat is raar, want de Duitse filosoof Immanuel Kant deed precies hetzelfde in zijn boeken, en van hem wordt gezegd dat hij de grootste filosoof ooit is’, vertelt hij. ‘Het lijkt alsof Ghazali’s kennis en enthousiasme voor filosofie als het ware tegen hem werden gebruikt. Hij was ook zoveel meer dan enkel een filosoof, waardoor het misschien moeilijker werd om hem te duiden als persoon.’

‘Ghazali zegt: de enige waardering die je ten diepste nodig hebt, is van jezelf en van God’

Van Lit kwam voor het eerst in aanraking met Ghazali en de islamitische wereld toen hij na zijn wiskundestudie besloot om filosofie te gaan studeren. Hij volgde uit fascinatie enkele cursussen om zich te verdiepen in de islam na de aanslagen op 11 september. ‘Ik merkte tijdens mijn studie filosofie dat ik een ander perspectief nodig had. Ik las hele depressieve teksten over de Verlichting die gefaald had, waardoor ik uit dat Europese denken wilde stappen. Daarop begon ik te zoeken naar andere wereldbeelden, en dat werd volop aangeboden in cursussen over de islamitische wereld, dus die ben ik gaan volgen.’

Wat begon als een hobby mondde uit tot een specialisme, toen hij de kans kreeg om zijn master te doen aan de McGill Univer-

sity in de Canadese stad Montreal. ‘Daar ben ik echt islamoloog geworden. In zekere zin had het ook een hele andere beschaving kunnen zijn, zoals bijvoorbeeld het oude China, maar de islamitische wereld heeft me altijd enorm geboeid. Het is een ontzettend rijke traditie, en ik vind het mooi om me daarin te kunnen begeven als een soort van tijdreiziger tussen grote filosofische denkers.’

Op aanraden van zijn docenten begon Van Lit zich te verdiepen in de autobiografie van Ghazali. ‘Toen ik voor het eerst Ghazali’s autobiografie in handen kreeg werd ik hier meteen enorm door gegrepen. Het zijn hele persoonlijke teksten die zo mooi zijn opgeschreven. De manier waarop hij negenhonderd jaar geleden worstelde met levensvragen

BEELD: TWITTER / CORNELIS VAN LIT

die voor ons vandaag de dag nog steeds relevant zijn, voelde heel authentiek’, zegt hij.

Wetenschap en godsbewustzijn

Er zijn volgens Van Lit maar weinig denkstappen nodig om met de problemen van onze tijd tot de oplossingen te komen die Ghazali in zijn autobiografie aandraagt. ‘Het antwoord op een deel van deze levensvragen en ons diepste verlangen ligt niet in nóg harder werken, nóg meer genieten, en nóg meer doelen bereiken. Het ligt in onszelf: in het werken naar een stabiele vrede met onszelf en met de wereld om ons heen. Dat is ongeveer waar Ghazali op aanstuurt.’

Van Lit vindt dat goed aansluiten op hedendaagse problemen.

‘We juttten elkaar allemaal ontzettend op om nog meer productief te zijn en om een leuk leven te leiden.’ Dat ziet hij bijvoorbeeld in sociale media als Facebook en Instagram, waar mensen foto’s plaatsen en daarmee anderen laten zien dat ze de meest fantastische dingen doen in hun vrije tijd. Ook op een sociaal medium als LinkedIn worden foto’s geplaatst van mensen die maar al te graag willen laten zien dat ze de meest fantastische dingen doen in hun werktijd, stelt Van Lit.

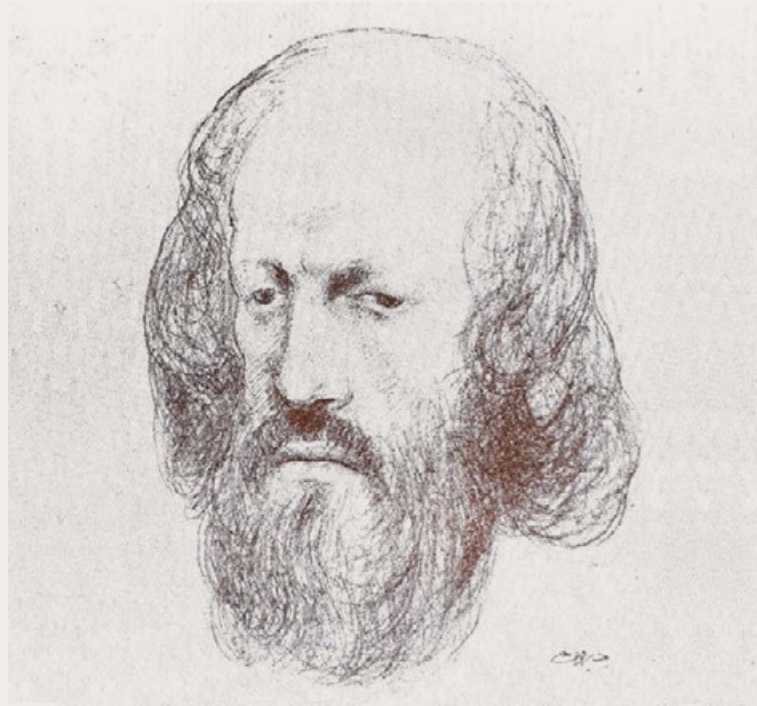
‘Mensen verlangen dus allemaal waardering of *social credits* van anderen in hun omgeving. Terwijl Ghazali zegt: de enige waardering die je ten diepste nodig hebt, is waardering van jezelf en de waardering van God.’

Dat Ghazali in God geloofde en dit als uitgangspunt nam in zijn zoektocht naar waarheid, zal niet bij iedereen in de smaak vallen, weet Van Lit. Zo luidt een passage uit *Verlost van onzin*:

‘Wat waarheid is, is onzeker, en de weg ernaartoe is moeilijk. Bovendien bestaat er een veelvoud aan meningsverschillen over. De ene leer-richting heeft niet meer recht van spreken dan een andere, en verstandelijke bewijzen zijn tegenstrijdig. De mening van rationele mensen is dus niet betrouwbaar. Maar de prediker van de batiniya (groepen die onderscheid maken tussen een buitenste en een binnenste betekenis in islamitische geschriften, red.) beslist zonder bewijs nodig te hebben. Hoe kan ik dan die zekerheid opgeven voor twijfel?’

De zekerheid waar Ghazali over spreekt door te geloven in God staat haaks op de denkbeelden van het seculiere Westen. ‘Er is in het Westen een grote beweging geweest die het geloof in God verwerpt. Dit blijkt onder andere uit de beroemde uitspraak van Duitse filosoof Friedrich Nietzsche: ‘God is dood.’ Daarmee bedoelde Nietzsche dat God is vervangen door de wetenschap en technologische vooruitgang’, legt Van Lit uit. ‘Daardoor is er een neiging om in bepaalde *tropen* te spreken wanneer het gaat over God. Het geloof wordt dan als Middeleeuws bestempeld, en de connotatie daarbij is dat het niet alleen ouderwets is, maar ook barbaars en achterhaald. Dat zit wel sterk in de percepties van sommige mensen.’

Deze percepties hebben volgens de

BEELD: WIKIMEDIA COMMONS / KHALIK GIBRAN

‘In zijn zoektocht naar waarheid vond Ghazali goud te midden van gruis’

filosoof ook invloed op islamkritiek en negatieve beeldvorming over moslims. ‘Vaak wordt er dan gedaan alsof de islam anti-rationeel of tegen de wetenschap is, en dat aanhangers van de islam - de moslims - dat dus ook per definitie zijn. Zo worden alle moslims over een kam geschoren’, gaat hij verder. Het idee dat de islam tegen de wetenschap zou zijn, wordt enigszins beïnvloed door Ghazali’s kritiek op de wetenschap. Toch was de islamitische denker er niet op tegen. In tegenstelling tot veel westerse filosofen kwam Ghazali juist dichtertot God door zich te verdiepen in de wetenschap.

Was het dan ook de intentie van Van Lit om iets te doen tegen negatieve beeldvorming van moslims en de islam, door juist de teksten te vertalen van een Middeleeuwse denker die voor moslims belangrijk is? ‘Ik kan niet andere mensen dwingen om hun mening over de

islam of moslims te veranderen, dat is mijn intentie ook niet. Dit is het beste wat we konden doen om Ghazali’s werk zo toegankelijk mogelijk te maken’, zegt hij. ‘We hebben het boek niet met een bepaald politieke agenda geschreven, maar ik hoop wel dat het mensen evenveel bewondering en zelfreflectie geeft als wat wij hadden toen we ermee bezig waren.’

Vocabulaire voor levensvragen

Ondanks islamkritiek en scepsis over het geloven in God zijn er wereldwijd nog steeds meer mensen die niet in Hem in geloven, weet Van Lit. ‘Atheïsme heeft niet de overhand genomen. En ondertussen zie je ook wel dat zingeving van alle tijden is.’ Van Lit hoorde laatst een gesprek van twee vriendinnen. ‘De ene vriendin zei: ‘Het zou mooi zijn als we de laatste zondag van de

maand met alle vrienden bij elkaar komen zonder dat er verder iets is, en dat de kinderen daar ook bij zijn’. Toen dacht ik: ‘Dat is het concept van zondag naar de kerk gaan.’ Zijn ze dat opnieuw aan het uitvinden? Dan zie je ineens dat het geloof dezelfde principes bevat, die aansluiting hebben op de basisbehoeften van de mens.’

De zoektocht naar waarheid, zingeving en antwoorden op verschillende levensvragen is een levenslang proces dat voor iedereen anders is, aldus Van Lit. ‘Dit boek geeft je een vocabulaire om erover te praten. In eerste instantie leek Ghazali’s zoektocht naar waarheid een eenzaam en individualistisch proces. Gaandeweg ontdekten we bij het schrijven en bespreken ervan echter dat hij een brug sloeg naar de samenleving en naar de ander.’

Ghazali had geen geduld voor onnozelheden en wekte weleens de indruk van een norse, onaardige man, aldus Van Lit. ‘Toch heeft hij ook altijd die openheid naar anderen bewaard. Ghazali zegt dan: ‘Goud is te vinden te midden van gruis.’ Dat is ook letterlijk zo. Als je goud wil vinden, moet je in een goudmijn zijn, en gruis en steen afvoeren voordat je het goud vindt. Met deze vergelijking zegt Ghazali dat hij het niet erg vindt om zich te bevinden in kringen van mensen en meningen die sterk van zijn eigen ideeën verschillen. Door je je open te stellen voor anderen en alles goed af te wegen kun je toch nog tot hele nieuwe stukjes kennis komen, stukjes goud.’ ●

BEELD: BOOM

Leren wortelen via intercultureel ko

BEELD: VERA BOONMAN

● VERA BOONMAN

In stadslandbouwkas de Oude Beer ruikt het rond vijf uur 's middags al naar kruiden en specerijen, vermengd met de geur van aarde en planten. De landbouwkas aan de rand van Dordrecht is een verzamelplaats voor allerlei projecten om de lokale voedselvoorziening te verbeteren, zonder gebruik van gif of kunstmest. Het is ook de plek waar de afgelopen tijd buitenlandse groenten en kruiden geplant, verzorgd en geoogst zijn door een groep studenten en mensen die nog niet zo lang in Nederland zijn. Onlangs zorgden ze voor eten, bij de opening van de expositie over dit project met de naam 'Wortel Schieten'.

Nieuwe Nederlanders en studenten uit Dordrecht werden met Wortel Schieten aan elkaar gekoppeld om elkaars cultuur, eetgewoonten en leven te leren kennen. Het is precies het doel van Het Eetschap, de stichting achter het project in de kas: mensen met elkaar verbinden door middel van eten.

'Iedereen kan meedoen. Op deze manier vindt iedereen aansluiting bij de samenleving', vertelt Dalila Sayd, directeur en oprichter van Het Eetschap. 'Samen kunnen de nieuwe Nederlanders en de studenten leren van elkaar.'

Normaal kunnen omwonenden in deze tijd van het jaar vooral paprika's, pepers en pompoenen kopen in de kas de Oude Beer. Nu staan er ook groenten zoals kousenband, okra en molokhiablad - ofwel mallow. De nieuwe Nederlanders deelden hun recepten bij de opening van de expositie, zodat ook het witte publiek leert hoe je een stoof maakt van bladeren die eruitzien als thee. Met de juiste bereidingswijze krijgen deze dan een heerlijke hartige smaak.

ken: 'Integratie werkt ook andersom'

De deelnemers van Wortel Schieten zijn divers. De leeftijden liggen tussen de 20 en 67 jaar en samen met de studenten vertegenwoordigen zij elf eetculturen. Acht van de twaalf biculturele Nederlanders zijn gefotografeerd. Hun portretten hangen nu groot tussen het groen in de kas. Daar lees je bijvoorbeeld het verhaal van de Syrische Wael, die zijn voedsel graag deelt en op die manier communiceert met alle mensen om hem heen. Nieuwkomer Genet had haar eigen restaurant in Eritrea en wil koken als haar beroep behouden. Haar recepten maakten indruk. 'Een van de studenten belde haar later op om nog eens te vragen naar een recept.'

Als directeur en oprichter is Dalila Sayd degene die het project Wortel Schieten bedacht heeft. Ze zag dat gesprekken en debatten over een duurzaam voedselsysteem vooral geleid worden door theoretisch opgeleide witte Nederlanders. Dat is jammer, vond ze, want iedereen heeft kennis over eten. Het Eetschap wil er daarom voor zorgen dat iedereen kan bijdragen aan de voedseltransitie.

Sayd wil iedereen bij de samenleving betrekken. Het past haar goed, zegt Eetschap-voorzitter van Veerle Slegers. 'Haar ervaring als chefkok en haar persoonlijke ervaring als kind in een arm migrantengezin zorgen ervoor dat ze kansen ziet voor mensen die deze kansen niet altijd krijgen.' Ook in andere projecten betreft Sayd alle hoeken van de samenleving, ziet Slegers.

Wortel Schieten zorgde wel voor uitdagingen. Zo zag Sayd hoe het lastig was voor de jonge mbo-studenten die meededen om contact te leggen met de nieuwe Nederlanders - iets wat beter ging bij de vorige edities van Wortel Schieten, toen hbo-studenten zich vrijwillig konden aanmelden. 'Ook was het nu een verplicht onderdeel van het curriculum van de koksstudenten en mbo-studenten Food and Facility. De nieuwe Nederlanders kozen er zelf voor om mee te doen, met als reden dat ze in contact wilden komen met anderen. Dat was voor de studenten net anders.'

De eerste twee edities waren in Den Bosch. Daar ontwikkelden de studenten samen met de

nieuwe Nederlanders nieuwe plantaardige producten. 'Zeker in Eritrea is het heel normaal om twee keer per week plantaardig te eten vanwege religieuze redenen', vertelt Sayd. Tijdens het vasten eten de orthodox christelijke gemeenschap in Eritrea geen vlees, melk of eieren. 'Dat kunnen we in Nederland ook wel gebruiken. Geïnspireerd door de keukens van de deelnemers werden nieuwe eetgewoontes ontwikkeld.' Daar rolde uiteindelijk zelfs een nieuw bedrijf uit: een van de deelnemers is haar eigen bedrijf gestart met het Turkse 'cigkofte broodje', een afgeleide van het Brabantse worstenbroodje. En dat wordt nu gewoon verkocht bij verschillende cateraars.'

'Een van de deelnemers is haar eigen bedrijf gestart met het Turkse 'cigkofte broodje', een afgeleide van het Brabantse worstenbroodje'

Dat wil Sayd vaker zien. Als het aan haar ligt, belanden ontworpen producten uiteindelijk ook in de supermarkt. Verder hoopt ze dat Wortel Schieten nog veel groter wordt. 'Ik wil dat het onderdeel wordt van het Nederlandse inburgeringstraject. Zodat mensen niet alleen de Nederlandse taal leren, maar ook meedoen aan een editie van Wortel Schieten. Op die manier kunnen deelnemers leren over elkaars cultuur, want 'integratie werkt ook andersom'.

Het Eetschap is nu bezig met de voorbereiding van volgende edities van Wortel Schieten. Deze moeten dan plaatsvinden in acht verschillende gemeenten en het wordt gekoppeld aan wetenschappelijk onderzoek. Een vooronder-

zoek is al van start gegaan. Dat was bedoeld om uit te zoeken hoe de groep Oost-Europese arbeidsmigranten een betere aansluiting vindt binnen de Nederlandse maatschappij. Ook deze mensen wil Sayd betrekken bij de samenleving. 'Misschien ontwikkelen we dan een voedsellijn met allerlei gefermenteerde of zoetzure groenten, met de specifieke kennis uit deze cultuur', aldus de directeur.

Bij de opening van de expositie benadrukten verschillende sprekers de mooie kanten van diversiteit in de keuken. De Eindhovense Jonneke de Zeeuw - ze noemt zichzelf 'Mooncake', naar het Chinese gebakje waarmee Midherfst-festivals gevierd worden - sprak haar ode uit

voor alle eetculturen die Nederland rijk is. Oorlogsfotograaf Massoud Hossaini opende de expositie met foto's en verhalen in de kas. Zelf vluchtte hij in augustus net op tijd uit Afghanistan. 'Ook hij heeft zijn wortels achtergelaten', kondigde fotograaf van het project Kees Dijkman hem aan. Hossaini vertelde hoe tussen de groenten in de kas nu de verhalen van de deelnemers te bekijken en te lezen zijn.

De nieuwe Nederlanders die kookten voor het publiek zijn enthousiast over het project. Het zorgde ervoor dat ze in contact kwamen met elkaar, aldus nieuwkomer Genet. Nieuwkomer Fatima vond het een 'geweldige' ervaring. Ze zullen het gezelschap van elkaar missen.

Het groepje stond in de schijnwerpers tijdens de opening. Bezoekers kwamen verschillende keren naar hen toe om ze te bedanken voor het eten. Met verschillende nieuwe gerechten en een volle buik ging het publiek uiteindelijk weer naar huis. Toen was de zon al helemaal onder, en scheen er alleen nog uit een peertje licht in de kas. ●

De expositie is inmiddels afgelopen. In december en januari worden de foto's en verhalen tentoongesteld in het stadskantoor van Dordrecht.

YARIN ESKI

Criminoloog en doceert
Bestuurskunde aan de
Vrije Universiteit van
Amsterdam.

Snuif maar huiver: wij zijn de eerste echte 'original' narcostaat

Het was schrikken enkele weken terug, die doodsb bedreiging aan het adres van onze minister-president Mark Rutte. Net zoals dat we schrokken toen Derk Wiersum vermoord werd. En ook toen Peter R. de Vries in koele bloede werd omgelegd, door een knulletje dat de dag ervoor net zo goed uw snuifwaar door de brievenbus kon stoppen. We houden er een hypocriete 'snuif maar huiver'-attitude op na in dit land.

Het drugsbeleid in ons land is al sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw een aanfluiting. We hadden toen eigenlijk alle drugs, ook cocaïne en heroïne, moeten legaliseren in plaats van tolereren. Sindsdien hebben, dankzij onze indubio-aanpak van drugs, nationale en internationale topcriminelen zichzelf kunnen organiseren en professionaliseren. Het zijn wereldbedrijven geworden. Zij gaan met elkaar de concurrentie aan, zetten hun uitvoerend personeel in levensbedreigende arbeidsomstandigheden om het vuile werk te laten doen, en zij verleiden en misleiden hun snuivende clientèle.

We kijken naar het buitenland om narcostaten aan te wijzen, terwijl wij eigenlijk zelf de eerste echte, *original* narcostaat zijn. Des te pijn-

Daar waar de fragielste piepjongsten worden gerekruteerd door de internationale drugsmafia, kotsen wij hen als maatschappij uit

lijker is het dat wij, als internationaal erkende kenniseconomie, niet de kennis hebben hoe we onze beruchte rol in de mondiale drugseconomie moeten aanpakken. Nou ja, behalve dan door maar schaapachtig de oorlog tegen drugs te kopiëren en in te zetten op 'ondermijning'. Ik weet nog steeds niet wat ondermijning precies is, behalve een vertroebelende beleidsfocus.

Een focus waar minister Ferd

Grapperhaus met zijn Ministerie van Justitie en Veiligheid nog eens 524 miljoen euro, waarvan 434 miljoen euro structureel, jaarlijks in wil investeren. Niet alleen in de politie, maar ook in het voorkomen dat onze jeugd zich laat verleiden tot (zwarte) criminaliteit, gaf hij recentelijk aan.

Maar hoe ga je in vredesnaam jeugd, met name achtergestelde kinderen, weerhouden zich te laten meeslepen in de zwarte, georgani-

seerde criminaliteit als zij op leerachterstand staat, veroorzaakt door onderwijs dat onder veel te hoge druk staat?

Hoe gaat de jeugd gesterkt worden 'nee' te zeggen tegen het grote 'smerige snelle geld' waarover Grapperhaus spreekt, wanneer zij *legaal* nauwelijks het grote geld kunnen verdienen omdat zij etnisch geprofileerd worden door zowel politie als de arbeidsmarkt? Een arbeidsmarkt die tegen diezelfde gemarginaliseerde jeugd zegt voor een baan te gaan, bijvoorbeeld, op de Amsterdamse Zuidas (beter bekend als 'Snuifas'), waar die jeugd eerder zal eindigen als cocaïnedealer of als kindsoldaat een advocaat liquideert?

Drugsgebruik is volgens vele deskundigen genormaliseerd. Maar drugscriminaliteit is dat ook. Normalisering die niet alleen door een massaal 'neuspoederen' hardnekkig plaatsvindt, maar ook door diepgewortelde ongelijkheid en verdeeldheid. Daar waar de fragielste piepjongsten worden gerekruteerd door de internationale drugsmafia, kotsen wij hen als maatschappij uit. Ik durf bijna te stellen dat de georganiseerde criminaliteit - hoe pervers ook - de saamhorigheid, de inkomsten en uiteindelijk ook de betekenisvolle identiteitsvorming biedt die wij als gefragmenteerde samenleving de jeugd hebben ontzegd. •

GERT JAN GELING

Publicist. Kernlid van de denktank Liberales. Onderzoeker aan het Leids Universitair Centrum voor de Studie van Islam en Samenleving dat verbonden is aan de Universiteit Leiden.

Laten we een criminele aanslag gewoon zien als wat het is: terrorisme

De afgelopen twintig jaar was terrorisme hét veiligheidsthema dat de samenleving, de politiek en de veiligheidsdiensten bezighield. En met reden. 9/11, de moorden op Theo van Gogh en de redactie van *Charlie Hebdo*: terrorisme heeft een grote impact op onze samenleving. De recente arrestatie van een mogelijke jihadistische cel in Eindhoven en van een antivaxxer die een aanslag op Rutte beraamde, laten zien dat terrorismedreiging ook voor de komende jaren nog zeker niet voorbij is. Maar met de teloorgang van het IS-kalifaat is de meest acute dreiging afgenomen.

We kunnen ons afvragen of terrorisme nu nog het belangrijkste veiligheidsvraagstuk is. De meest recente grote aanslagen met een enorme impact op onze samenleving zijn niet begaan door terroristen, maar door criminelen. Twee recente moorden staan duidelijk op ons netvlies: de moord op advocaat Derk Wiersum en de moord op Peter R. de Vries.

Deze moordaanslagen vallen eigenlijk niet meer onder de categorie 'liquidaties in het criminele milieu'. De daders van kwamen uit het criminele milieu, maar het motief van de opdrachtgevers lijkt

De lessen uit de strijd tegen het terrorisme kunnen we ook inzetten in onze strijd tegen criminaliteit

eerder terroristisch te zijn.

Het doel van criminelen: zoveel mogelijk geld verdienen of de concurrentie verslaan. Het doel van terroristen: angst zaaien, de samenleving ontwrichten of politiek te beïnvloeden. De motieven van aanslagen op Derk Wiersum en Peter R. de Vries waren eerder dat tweede.

Met deze twee aanslagen maakte(n) de opdrachtgever(s) duidelijk onaantastbaar te zijn, iedereen te kunnen raken - inclusief advocaten en prominente Nederlanders. Ze zenden hiermee een boodschap aan de politiek en samenleving, en jagen deze met hun aanslagen angst aan.

De maatschappijontwrichtende

impact van deze twee aanslagen is groter dan die van als terrorisme geclassificeerde aanslagen van de afgelopen jaren, denk bijvoorbeeld aan de Utrechtse tramaanslag van Gökmen T. in 2019. De dreiging van crimineel geweld is niet minder groot dan de dreiging van terroristisch geweld. Zelfs premier Rutte krijgt inmiddels extra beveiliging, omdat er in zijn nabijheid spotters uit het criminele milieu zijn gesignaleerd. Een ongekende ontwikkeling voor Nederland.

Dus waarom beschouwen we deze criminele aanslagen niet als terroristische aanslagen? En waarom zien we de dreiging van ondermijnende criminaliteit niet als een vorm van terrorismedreiging?

Als we criminelen op vergelijkbare wijze gaan bestrijden als terroristen, dan komen er middelen en mogelijkheden vrij voor informatievergaring en -deling. Veiligheidsdiensten mogen in een veel vroeger stadium tegen terroristen optreden. Verdachten mogen langer vastgehouden worden en daders worden strenger gestraft. Er kan een bredere, meer doelgerichte en effectievere aanpak ontwikkeld worden.

De komende jaren zal het veiligheidsvraagstuk meer gaan over criminaliteit en minder over terrorisme. In de strijd tegen terrorisme worden successen geboekt. De strijd tegen criminaliteit lijkt ons echter boven het hoofd te groeien. Het is de vraag of we hier voldoende op toegerust zijn. Maar de lessen uit de strijd tegen het terrorisme kunnen we ook inzetten in onze strijd tegen criminaliteit.

Wanneer we criminele aanslagen niet langer als puur crimineel definiëren maar als terroristisch, dan kan dit leiden tot grotere bewustwording over de omvang van het probleem. Het kan bovendien leiden tot een meer effectieve aanpak van dit fenomeen, waarbij de maatschappijontwrichtende gevolgen beperkt blijven. Een gedachtegang die voor media, politici, beleidsmakers en veiligheidsdiensten de moeite van het overwegen waard is. •

dK.Academie

voor **€29,95** p.m.

Maandelijks
opzegbaar

dK.Academie is de community van lezers van het crossmedia-platform de Kanttekening.

Als actieve members staan we maandelijks stil bij een actueel of relevant thema, zoals terrorisme, geld, modern China of de Nederlandse rechtsstaat. Het gekozen thema ondersteunen we met het volgende:

- Maandelijks een boek (Elementaire Deeltjes van Amsterdam University Press, waarover bijvoorbeeld Nederlands Dagblad recenseert: "beter dan Google en Wikipedia samen") ter waarde van €9,99 per titel.
- Toegang tot de luistercolleges van Home Academy ter waarde van €12,50 per maand.
- Abonnement op de zaterdagkrant of het maandblad van de Kanttekening (naar keuze maandelijks te switchen) inclusief digitale toegang ter waarde van €12,95
- Toegang tot maandelijkse meet-ups met boeiende sprekers en schrijvers, inclusief één introductie per keer.
- Interessante kortingen op culturele evenementen, films, theaters, musea, concerten, optredens en exposities.

Bovendien besteden we in de Kanttekening uitgebreid aandacht aan het thema van die maand. Je leest dan stukken van bekende en minder bekende schrijvers, allen experts in het desbetreffende vakgebied.

Word nu onderdeel van dK.Academie voor slechts €29,95 per maand.

In samenwerking met:

